

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2023

Daniel Kubeček

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Evangelické knihy na Náchodsku do roku 1800

Protestant books in the Náchod region to the year 1800

Bakalářská práce

Autor:	Daniel Kubeček
Studijní program:	B0114A120001 Historie se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Historie – Hudební kultura se zaměřením na vzdělávání
Forma studia:	Prezenční
Vedoucí práce:	PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Evangelické knihy na Náchodsku do roku 1800 vypracoval samostatně a uvedl jsem všechnu použitou literaturu. Dále prohlašuji, že text mnou odevzdané závěrečné práce v písemné podobě je totožný s textem závěrečné práce v elektronické podobě vloženým do databáze kvalifikačních prací.

V Hradci Králové dne 25.4.2023

.....

Poděkování

Děkuji Mgr. Evě Vodochodské za zprostředkování zapůjčení starých tisků evangelické literatury ze sbírky Muzea Náchodska a PhDr. Ondřeji Tikovskému, Ph.D. za vedení této bakalářské práce.

KUBEČEK, Daniel. *Evangelické knihy na Náchodsku do roku 1800*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2023, 50 s., bakalářská práce.

Anotace

Práce se zaměřuje na rozbor evangelických náboženských knih ze sbírky Muzea Náchodska. Časovým mezníkem je konec 18. století, který je tradičně považován za chronologický milník pro kategorizaci rukopisů a starých tisků. Cílem práce je zhodnotit stránku knihařskou a obsahovou v obecném kulturněhistorickém kontextu regionu.

Klíčová slova: evangelické knihy, staré tisky, protestanství, zakázané knihy, Náchodsko

KUBEČEK, Daniel. *Protestant books in the Náchod region to the year 1800*. Hradec Králové: Philosophical faculty, University of Hradec Králové 2023, pp. 50, Bachelor Degree Thesis.

Annotation

The thesis focuses on the analysis of evangelical religious books from the collection of the Museum of Náchod. The time marker is the end of the 18th century, which is traditionally considered a chronological milestone for the categorization of manuscripts and old prints. The aim of the paper is to evaluate the bookbinding and aspects of the content in the general cultural-historical context of the region.

Keywords: protestant books, old prints, protestantism, forbidden books, Náchod region

Obsah

1	Úvod	8
2	Evangelictví a jeho literatura v Evropě v raném novověku.....	9
3	Zakázané knihy	10
4	Obecná charakteristika a fenomény celostátního vývoje a církve	11
5	Rekatolizace v českých zemích a její dopad na evangelickou literaturu.....	13
6	Náchodsko a jeho specifika.	14
7	Vydávání evangelické literatury	17
7.1	Vydávání knih před bitvou na Bílé hoře.....	17
7.2	Hlavní centra po Bílé hoře v exilu	19
7.3	Literatura rukopisná	19
7.4	Bible hallská a prešpurská	20
7.5	Hlavní vydavatelská centra po tolerančním patentu	20
8	Místo vzniku evangelických knih ze sbírky Muzea Náchodska	21
9	Autoři knih ze sbírky evangelické literatury Muzea Náchodska	23
11	Popisy evangelických knih na Náchodsku do roku 1800	27
11.1	Seznam a krátký popis evangelických knih do roku 1800 ve sbírce Muzea Náchodska	27
11.2	Harffá nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Miľostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý	28
11.3	Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vřjwati může.....	30
11.3.1	Mz 2614 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vřjwati může.....	31
11.3.2	B 158; Mz 2112 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vřjwati může.....	32

11.3.3	Mz 2113 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může	32
11.4	Kancyonal To gest Knjha Žal'mů y Pjsnj Duchownjch.....	33
11.5	Biblia sacra, to gest Biblj Swatá... (Bible hallská, 3. vydání).....	34
11.6	Nowý Zákon Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta ku kterému Žal'tář a Gezus Syrach přidané sau, Opět s welikau pilnostj přehljdnutý a w nowě wydaný.	35
11.7	Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání)	35
11.7.1	B 785 a Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání)....	36
11.7.2	B 785 b Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání) ...	36
11.8	Postily	37
11.8.1	Křest'anska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozděluj a wyswětluj 37	
11.8.2	Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce	38
11.9	Elsner, Jan Theofil: Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křest'anského Včenj,	39
11.10	Krátké shrnutí popisu ewangelických knih na Náchodsku	40
13	Závěr	42
15	Seznam ewangelických knih do roku 1800 ve sbírce Muzea Náchodska	44
17	Obrázková příloha.....	46
19	Elektronické zdroje	49
20	Seznam použitých pramenů a literatury.....	49
20.1	Pramen	49
20.2	literatura.....	49

1 Úvod

Účelem této práce je rozbor starých tisků evangelických náboženských knih do roku 1800 ze sbírky regionálního Muzea Náchodska. Za úkol si klade zhodnotit stránku knihařskou a obsahovou v obecném kulturněhistorickém kontextu regionu. Dále zde bude uveden současný stav knih, který byl sice již popsán Muzeem Náchodska, avšak ne důkladně, a tak popis bude obohacen i o mé poznatky, které jsem získal při vlastním studiu těchto exemplářů.

Knihy jsou přístupné ke studiu a dosud nebyly restaurovány, a ani zdigitalizovány. Knihy *Kancyonal, to gest, Kniha Žalmů y Pjsnj duchovních...*, *B 785 a Biblia sacra, To gest Biblj Swatá...* (*Bible Prešpurská, první vydání*), *Mléko čisté Prawdy Božj...*, *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcy...* a *Mz 2112 Cithara sanctorum...*, byly vystaveny roku 2018 v Polici nad Metují.

Téma raně novověké evangelické literatury sice bylo již mnohokrát zpracováno, avšak nejvíce se zaměřením na autory a knihtisk. Důraz však není již tolik kladen na majitele konkrétních svazků či na konkrétní území, kde se evangelické tituly nacházely či nacházejí, tím méně na regionální úrovni. Zkoumat evangelické knihy v 17. a 18. století v této oblasti může být přínosné, neboť nejvíce byly v Českém království evangelické knihy rozšířeny ve středních, východních a severovýchodních Čechách, tedy i na Náchodsku.¹ Náchodské a okolní panství byly specifické jednak silně zakořeněnou tradicí protestantismu v dané oblasti² a jednak svou polohou. Důležitou roli zde hrály okolní panství či hrabství s mnoha tajnými nekatolíky na svých územích, především pak sousední hrabství Kladsko, které v první polovině 18. století bylo připojeno k Pruskému království, odkud mohla proudit podpora od souvěrců.³

Evangelická literatura je fenomén úzce spjatý s protestantskými církvemi a byla pro ně v novověku téměř nepostradatelná na rozdíl třeba od knih katolických, které byly sice také rozšířeny, ale katolická církev jim nepřikládala takovou důležitost.⁴ Nemalý negativní vliv na šíření protestantské literatury na území Českého království byl od porážky stavovského vojska

¹ Jan FIALA, *Temno, doba Koniášova*. Praha 2001, s. 55.

² Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1620-1740*. Náchod 1994, s. 349, 354.

³ Ondřej FELCMAN – Dagmara ADAMSKA, *Území východních Čech od středověku po raný novověk: kapitoly k územně správním dějinám regionu*. Praha 2011, s. 90.

⁴ Pierre CHAUNU, *Dobrodružství reformace: svět Jana Kalvína*. Olomouc 2001, s. 23.

na Bílé hoře až do vlády Josefa II. zákaz jejího vydávání, ba i jen vlastnění.⁵ Avšak díky zakazu evangelických vyznání na území Čech a Moravy získala nekatolická kniha jako často jediné pojítka s evangelickou vírou mnohem větší důležitost.

Rok 1800 není vybrán náhodně. Od vynálezu knihtisku do roku 1500 jsou knihy označovány jako prvotisky, od začátku 16. století do roku 1800 jako staré tisky. Toto konkrétní rozčlenění starých tisků podle data neuznávají však všechny země, ale pouze Česko, Slovensko, Belgie, Francie, Skotsko, Holandsko, Rusko a celá Severní Amerika. V průběhu 19. století se mění způsob tisku, ku příkladu začínají být využívány rychlolisy, avšak pokrok v tomto odvětví se šířil postupně a některá nakladatelství během první poloviny 19. století stále používala staré metody. Tato práce se však bude především díky praktičnosti uměle vytvořené hranice řazení starých tisků využívaného v České republice držet. Evangelickými prvotisky se tato práce zabývat nebude, protože žádný takovýto svazek na Náchodsku není znám.

2 Evangelictví a jeho literatura v Evropě v raném novověku

Typické pro reformaci v 16. století je šíření a četba knih, a to především tištěných.⁶ Nejdůležitější a nejvíce šířenou knihou je u křesťanských církví bezpochyby bible. Hojnému rozšíření se biblí dostává díky reformaci v 16. století, kdy se mnozí nekatolíci pokoušeli přeložit biblí do jiného jazyka, a to povětšinou do německého. Avšak výraznější úspěch s překladem bible zaznamenává až Martin Luther, jenž tuto práci dokončuje v roce 1534. Kniha už za Lutherova života byla hojně prodávána a pomohla nastartovat proces překládání bible nejen protestanskými, ale i katolickými teology do různých jazyků, ku příkladu roku 1535 byl uskutečněn překlad bible do anglického jazyka, roku 1541 byl dokončený překlad do švédštiny nebo vzniká i polský překlad. Avšak zdaleka nejvíce biblí bylo stále vydáváno ve Svaté říši římské národa německého. Jen od roku 1546 do roku 1626 zde vzniklo přes 70 vydání.⁷ Většímu rozšíření bible pomohly však nejen překlady do jiných jazyků, ale i na konci 17. století po Evropě vznikající nekatolické biblické spolky, které měly za cíl vydávat bible za méně peněz než nespécializovaná nakladatelství.⁸

⁵ Ján MIŠOVIČ, *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Praha 2001, s. 46, 49.

⁶ P. CHAUNU, *Dobrodružství...*, s. 23.

⁷ Petr VOIT, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha 2006, s. 107, 111, 115.

⁸ Jan PIŠNA, *Česká bible. Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí*, Historie – Otázky – Problémy. Praha 2013, s. 176.

Evangelická literatura se však neomezovala pouze na překlad písma. Hojně rozšířené byly i zpěvníky, postily, opisy kázání a mnoho další literatury. Nepříliš úspěšnou reakcí katolické církve na šíření evangelických děl bylo její začlenění do seznamů zakázané literatury zvané *libri prohibiti*.⁹

Reformace byla hojně rozšířena i v českých zemích. Dokonce v době, kdy vznikala v německy mluvících zemích, byla již v Čechách a na Moravě plně rozvinuta. Většina lidí se hlásila k církvi utrakvistické, která nebyla závislá na papeži, dále k Jednotě bratrské, a ke katolické církvi se hlásila jen necelá pětina obyvatelstva.¹⁰

3 Zakázané knihy

Se zákazem šíření nepohodlné literatury se můžeme setkat napříč staletími u různých institucí a idejí. První zmínky o cenzuře máme již ze starověku. Ve středověku byly knihy cenzurovány až při jejich šíření. Po vynálezu knihtisku v polovině 15. století tento způsob přestal být dostačující, a tak knihy počaly být kontrolovány ještě před vydáním. Cenzura, která byla nejvíce inicializována papeži, však díky vznikům protestantských církví nebyla příliš efektivní.¹¹

Svazky, které se neshodovaly s katolickou naukou, nebo i ty, které přímo proti ní vystupovaly, bývaly častokrát řazeny do indexů *libri prohibiti*. Pod toto označení patří knihy, které byly vydávány a šířeny přes církevní či státní zákaz. Za *libri prohibiti* byly brané knihy erotické či dokonce některé zábavné, od 16. století i díla od nekatolických autorů. Indexů čili seznamů *libri prohibiti*, nechávali papežové jen mezi roky 1564 až 1800 v Římě vydat šestnáct. Čeští autoři byli podle těchto indexů zakázáni dva, a to Jan Hus a Jan Ámos Komenský. Protože tyto indexy neobsahovaly i díla či jména méně známých autorů, byly po Evropě v jednotlivých zemích tvořeny seznamy zakázané literatury s ohledem na známé autory pouze v dané lokalitě. Poslední index vydaný katolickou církví vyšel roku 1948, jeho dodatek roku 1959. Až v roce 1966 byl seznam *libri prohibiti* oficiálně zrušen, ale čist knihy, které v něm bývaly obsaženy, je stále podle katolické nauky hříchem.¹² Cenzura knih však není spjatá pouze s katolickou církví, v historiích máme mnoho dokladů od různých ideologií či

⁹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 529-530.

¹⁰ J. MIŠOVIČ, *Víra...*, s. 42.

¹¹ Tamtéž, s. 529-530.

¹² Tamtéž, s. 529-530.

mocnářů o zákazu vydávání či čtení nevhodných knih. V Českém království v 18. století byla cenzura řízena i státním aparátem, ku příkladu roku 1791 byl vydán zákaz šíření spisů francouzských osvícenců.¹³ V českém prostředí je asi nejznámější cenzura knih na území dnešní České republiky během období vlády komunistické strany¹⁴ či veřejné pálení knih za nacistického Německa.¹⁵

4 Obecná charakteristika a fenomény celostátního vývoje a církve

V roce 1526 nastoupil na trůn Ferdinand I. Habsburský, a od té doby až do vzniku první republiky vládli Českému království, až na krátké období vlády Fridricha Falckého¹⁶ a přechodné vlády Karla VII. Bavorského, Habsburkové a po roce 1740 Habsbursko-Lotrínští, kteří byli katolického vyznání a katolickou víru nejen prosazovali, ale mnozí i zakazovali jiné pojetí křesťanství než katolické.¹⁷ Nejvíce však protestanté byli perzekuováni od roku 1621¹⁸ do vydání Tolerančního patentu roku 1781.¹⁹ Rekatolizaci v Českém království z velké části prováděl Řád tovaryšstva Ježíšova.²⁰ V tomto období mnoho protestantů ze všech sociálních vrstev odešlo do zahraničí, kde si vystavěli nové domy či vesnice. Mnozí z nich však stále doufali, že se jednou znovu vrátí domů.²¹

Protestanté nebyli jednotní jak před rekatolizací, tak i během ní. V exilu byli mnozí ovlivněni pietismem, jiní se hlásili k České konfesi, někteří ke kalvinismu a jiní k luterství či Jednotě bratrské²² a jejich nejednota trvala i přes snahu mnohých, aby čeští evangelíci z rozličných církví spolu spolupracovali. Ku příkladu můžeme zmínit vydavatele Jana Theofila Elsnera, který se o větší jednotu pokoušel vydáním bratrské konfese a bratrského katechismu.²³ Situace pro nekatolíky v Českém království se začala postupně zlepšovat až za života Marie Terezie,

¹³ Květa MEJDŘICKÁ, *Čechy a francouzská revoluce*. Praha 1959, s. 159.

¹⁴ Dušan TOMÁŠEK, *Cenzurované knihy*. Česká Literatura 1993, roč. 41, č. 6, s. 703–16.

¹⁵ Václav OSVALD – Jiřina ŠIKLOVÁ, *Z Domova i Ze Světa*. Sociologický Časopis 1967, roč. 3, č. 3, s. 371–76. [online] (dostupné z <http://www.jstor.org/stable/41127513>) [citováno k 23.3.2023].

¹⁶ J. MIŠOVIČ, *Víra...*, s 42.

¹⁷ Tamtéž, s. 46, 49.

¹⁸ T. V. BÍLEK, *Reformace...*, s. 4.

¹⁹ J. MIŠOVIČ, *Víra...*, s 42.

²⁰ T. V. BÍLEK, *Reformace...*, s. 278.

²¹ J. FIALA, *Temno...*, s. 160.

²² Tamtéž, s. 48-50.

²³ Rudolf ŘÍČAN, *Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře k rozplášenému, hynoucímu stádu*. Listy Filologické 1964, roč. 87, č. 1, s. 103–119.

kteřá věděla o protestantech na moravském Valašsku, ale slíbila svému synu Josefu II., že proti nim nebude zasahovat, pokud své vyznání nebudou veřejně propagovat.²⁴ Avšak až její syn Josef II. začal v Čechách a na Moravě vydáním Tolerančního patentu roku 1781 tolerovat protestanty.²⁵ Lidé se však mohli přihlásit pouze k augsburské nebo helvétské konfesi.²⁶ Jednota bratrská ani česká konfese povolena nebyla. K nově povolenému vyznání víry se ale přihlásila pouze necelá dvě procenta obyvatel Českého království.²⁷ V témže roce přestaly být zabavovány evangelické knihy, které měly být vyměňovány za katolické, a zrušila se platnost Koniášova Klíče. Knihy, u kterých byl znám původní majitel, byly někdy dokonce vráceny.²⁸ Roku 1849 vydáním protestantského provizoria se postavení protestantů v Čechách ještě zlepšilo, jejich úplné zrovnoprávnění ale nastalo až v roce 1861 vydáním protestantského patentu.²⁹

Ti, co tajně během rekatolizace zůstali nekatolíky a neemigrovali do zahraničí, neměli až na výjimky žádné evangelické vyučování, a tak jejich často jediný způsob, jak si uchovat svou víru, byla četba protestantské literatury. Často však z neznalosti protestantských způsobů pojmání křesťanství přebírali některé katolické tradice, například někteří se modlívali k panně Marii.³⁰ Evangelíci se mohli scházet kvůli prozrazení jen velmi těžko, neboť za shromáždění nekatolíků byly tvrdé tresty a kdokoli by takové shromáždění či jen tajné uctívání Krista nekatolickým způsobem nebo přechovávání reformované knihy nahlásil, dostal peněžní odměnu.³¹ A tak si mohli nekatolíci uchovat a předat svou víru tak, že rodiče své knihy předávali dětem nebo je získali od emisarů. Ztráta knihy mohla znamenat i přerušení posledního pojítka s evangelickou vírou a následné pokatoličtění.³²

²⁴ J. MIŠOVIČ, *Víra...*, s. 65.

²⁵ Tamtéž, s. 66.

²⁶ Václav ZEMAN, *Typologie saských náboženských vlivů a jejich projevů u evangelických obyvatel severočeského příhraničí v 19. století*. Český Lid 2012, roč. 99, č. 4, s. 427–44.

²⁷ J. MIŠOVIČ, *Víra...*, s. 69.

²⁸ J. FIALA, *Temno...*, s. 182–186.

²⁹ V. ZEMAN, *Typologie...*, s. 427–44.

³⁰ Jan POŠ – Anežka ŠIMKOVÁ (ed.), *Růžová zahrádka: rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století: sbírka Jana Poše*. Řevnice 2009, s. 54.

³¹ J. FIALA, *Temno...*, s. 67–79.

³² J. POŠ – A. ŠIMKOVÁ (ed.), *Růžová zahrádka...*, s. 54.

5 Rekatolizace v českých zemích a její dopad na evangelickou literaturu

V českých zemích se evangelická literatura v 17. a 18. století potýkala s mnohými problémy, protože, jak již bylo zmíněno, samo nekatolictví bylo zakázáno. Evangelické svazky se staly v českých zemích součástí seznamů zakázaných knih. Takový seznam zakázaných knih pro České země vytvořil jezuitský misionář Antonín Koniáš. První písemné podklady pro tento index byly Koniášem sepsány již roku 1724, celé dílo bylo vytištěno v roce 1729 v Hradci Králové s názvem *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vytvoření zamykající*. Název byl nejspíše zvolen jako protipól rozšířeného protestantského kancionálu v Čechách *Klíč Davidů k otevření pokladů království v tajemství skrytých*. Označení index u Koniášova díla není však úplně přesné, protože tato kniha neobsahuje pouze seznam nevhodné literatury, ale i části, ve kterých se popisuje, proč má smysl zakázané knihy eliminovat a jakým způsobem se tato práce má činit. Kniha dále obsahovala krátké shrnutí, v čem je víra katolická odlišná od církví reformovaných, a pro lepší dostupnost nebyla psána pouze v latinském jazyce, ale i v českém. Koniášův Klíč byl pak vydán ještě jednou, a to v roce 1770, tedy již po smrti autora. Nové vydání bylo rozšířeno i o knihy dle Koniáše mravně závadné. Některé knihy v Koniášově Klíči byly určeny pouze k opravení jejich částí, některé však ke spálení. Odhaduje se, že páter Koniáš nechal spálit třicet až šedesát tisíc knih.³³

Ani bible nebyly v Čechách katolickou církví, a především jezuitu, ušetřeny hledání a ničení. Jediná bible, která byla plně povolována a prosazována, byla bible Svatováclavská. Některé bible však byly pouze opravovány, a pokud tak svolil biskup či katolický misionář, mohly být zachovány a čteny, ku příkladu bible Kutnohorská, Benátská, Veleoslavínova či Pražská. Bible Kralická a její reedice však byly zakázány plně.³⁴

³³ Tamtéž, s. 116.

³⁴ J. FIALA, *Temno...*, s. 121.

6 Náchodsko a jeho specifika.

Protestanství na Náchodsku má dlouhou tradici. Již v 15. století se v okolí Náchodu objevuje veliké množství husitů. V 16. století byla v Náchodě založena církev Českých bratří.³⁵ Toto období na Náchodsku se zaměřením na víru není příliš zmapované a může být předmětem dalšího zkoumání.

Nastoupivší rekatolizace na Náchodsku, která se netýkala pouze kněžích, ale i všech obyvatel, začala v roce 1624. V tomto roce, kdo by nebyl již dříve katolíkem nebo by se ke katolictví nepřihlásil, nesměl provozovat živnost.³⁶ Avšak toto nařízení bylo obcházeno tak, že ke katolické církvi konvertoval pouze muž. Žena a děti zůstávali často nekatolíky.³⁷ Důležitost otázky víry pro obyvatele Náchodska dokazuje i fakt, že roku 1628 vzniklo na Smiřicku, Náchodsku, Novoměstsku a Opočensku povstání, při kterém se poddaní dožadovali svobody náboženství. Vzpouora ale nepřinesla žádné změny a byla potlačena císařským vojskem.³⁸ Proces rekatolizace na chvíli pozastavil roku 1639 vpád Švédů do Čech. Švédové byli protestantského vyznání a tvrdili o sobě, že víru protestantskou do Čech znovu vracejí. Na různých místech v Čechách, a i v Náchodě dosadili do kostelů znovu protestantské kněze a mnoho lidí se znovu vrátilo k nekatolickému vyznání.³⁹ Další skutečnost, která zpomalovala protireformaci na Náchodsku, bylo ještě v padesátých letech 17. století knížetem Piccolominim zachování protestantských úředníků ve svých úřadech.⁴⁰ Ze soupisu poddaných podle víry z roku 1651 víme, že většina poddaných na vesnicích se hlásila k protestantům, ku příkladu v městečku Machov bylo 77 evangelíků a pouze dvacet katolíků a v sousední vesnici Srbské (dnes Vysoké Srbské) se z padesáti osmi obyvatel ke katolické víře přihlásili pouze čtyři lidé. Jinak tomu bylo v městě Náchod, které mělo přes tři sta obyvatel, a kde se ke katolickému vyznání hlásily více než dvě třetiny obyvatel.⁴¹ Benediktýni na Broumovsku i Policku soupis poddaných podle víry sepsat nedali. Reakcí východočeských poddaných na

³⁵ Jan Karel HRAŠE, *Dějiny...*, s. 349, 354.

³⁶ Tamtéž, s. 158.

³⁷ Oldřich VAŇURA, *Obnova, vývoj a činnost římskokatolické správy v bývalém Hradeckém kraji v období rekatolizace a baroka v letech 1621-1740*. Rigorózní práce. Hradec Králové 2008. Univerzita Hradec Králové, pedagogická fakulta, katedra kulturních a náboženských studií. Vedoucí práce Vladimír Wolf, s. 57.

³⁸ Tamtéž, s. 74, 75.

³⁹ T. V. BÍLEK, *Reformace...*, s. 164, 165.

⁴⁰ Tamtéž, s. 171

⁴¹ Lenka MATUŠÍKOVÁ, Zlataše KUKÁNOVÁ, Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Hradecko-Bydžovsko — Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Praha 2017, s. 633-658.

tvrdou rekatolizaci byl často úprk do Slezska. Tento problém byl řešen padesáti dragouny, kteří měli za úkol utečence chytat a vracet zpět.⁴²

Situace se nezlepšila ani za krále Karla VI. Habsburského, za jehož vlády počala nová vlna rekatolizace. U koho se našla evangelická kniha, byl zavřen do vězení. Tak se třeba stalo Jiřímu Urbanovi ze Žďárek, který ale z vězení utekl, a tak místo něho byla poslána do vězení a v něm mrskána jeho žena a děti.⁴³

Evangelické knihy do Čech, a i na Náchodsko pašovali evangelíci ze zahraničí, ku příkladu Jiří Vostrý, kterého proslavila kniha spisovatele také pocházejícího z Náchodska Aloise Jiráka s názvem *Temno*. Jiří Vostrý, jenž se původně jmenoval Scharf, se narodil ve vesnici Hlavňov na polickém panství spravovaném benediktýny. Byl vyučeným zedníkem, ale někdy bývá označován i jako kovář či řezbář. Nezákonná činnost Jiřího Vostrého, která započala nejspíš po emigraci do Lužice v roce 1728, nespočívala pouze v pašování knih, ale i v převádění tajných nekatolíků přes hranice. Vostrý však působil nejen na Náchodsku, ale i na mnoha jiných místech v Čechách. Při jednom převodu evangelíků přes hranice byl chycen a na doživotí zavřen ve vězení na hradě Špilberk, ze kterého byl ale přeposlán jako poddaný broumovského opata na Broumovsko, odkud se mu povedlo utéct do ciziny. Do Čech se naposledy vydal ve svých šedesáti letech, avšak byl znovu chycen, podroben mučení a rok na to zemřel.⁴⁴ Další známý převaděč z Náchodska byl Jiří Urban ze Žďárek u Hronova, jehož otec byl zajat za uchovávání evangelických knih. Jiří Urban se však trestu vyhnul úprkem do Saska a sám pak mnohé podobné tajné odchody do exilu pomáhal organizovat. Později v Berlíně nechal na třítapadesátileté výročí úmrtí Jana Husa vydat sborník prací protestantských kazatelů jako Jana Blahoslava, Poláka Jana Lasicy či Jana Ámose Komenského, se svou předmlouvou datovanou k 6. červenci roku 1765. V ní popisuje těžkosti života evangelíků v českých zemích i v exilu a nabádá je, aby jako Jan Hus měli v sobě lásku a svornost.⁴⁵ Podobných převaděčů přes hranice nebo pašeráků zakázaných knih bylo v Českém království desítky, takže dnes je již téměř nemožné určit, kdo na Náchodsko knihy, které jsou popisované v této práci, přinesl. Někdy se dokonce nepřenášely přes hranice celé knihy, ale jen archy, které byly vázány do knih až na území Čech či Moravy.⁴⁶ Kromě již zmíněného Jiřího Vostrého v románu *Temno*

⁴² O. VAŇURA, *Obnova*, s. 77.

⁴³ T. V. BÍLEK, *Reformace...*, s. 279.

⁴⁴ J. FIALA, *Temno...*, s. 42.

⁴⁵ Tamtéž, s. 42.

⁴⁶ Tamtéž, s. 64.

vystupuje více historicky doložených postav, ku příkladu postava chalupníka (v Temnu však myslivce) Machovce z Šestajovic, který tajně přechovával evangelické knihy a kvůli své víře nakonec musel tajně emigrovat i se svými dětmi do zahraničí.⁴⁷

Tomáš Bílek však ve své knize *Reformace katolická, neboli, Obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské* uvádí, že jezuitští misionáři působili i na Náchodsku. Doklad o tom, zdali zde stejně jako na nedalekém Opočensku působil i páter Koniáš, nemáme. Víme ale, že zde působil ku příkladu páter Firmus, který nejen knihy nekatolíkům bral, ale dokonce je i roku 1720 nechal veřejně spálit. Knihy od tajných nekatolíků dostával i velmi nehumánními způsoby. Údajně vyslýchané tahal za vlasy či uši a šlapal jim na bosé nohy botami, na jejichž podrážkách měl hřebíky.⁴⁸ Toto tvrzení se však při úředním šetření nepovedlo potvrdit.⁴⁹

Protestanté z dnešního Hradeckého kraje, kteří se rozhodli kvůli své víře uprchnout ze země, odcházeli většinou do Slezska, kde založili několik českých vesnic. Exulanti z Náchodska, a to především z vesnic jako Žďárky, Machov, Starkoč, Vysoká Srbská nebo Lipí u Náchoda pomohli založit vesnice Nové Poděbrady (Gościęcice), Husinec (Gęsiniec) nebo Zelov (Zelów). Díky některým zachovalým matrikám víme, že do těchto vesnic odcházeli i lidé z kladských vesnic, ku příkladu ze Stroužného, (německy Straußeney či později Straußdörfel, dnes Pstrážna) a s exulanty z Náchodska se znali a uzavírali sňatky.⁵⁰ V nově založených vesnicích byli exulanti zbaveni povinnosti roboty.⁵¹

Ve čtyřicátých letech 18. století bylo sousední hrabství Kladsko odtrhnuto z Českého království a připojeno ke království Pruskému. Od té doby Náchodsko, které bylo dříve panstvím vnitrostátním, se po roce 1742 stalo oblastí na hranicích říše.⁵² Tato změna hranic přinesla

i změnu v možnosti pašování nekatolických knih do Čech, protože v Prusku, a tedy i po roce 1742 v Kladsku bylo možné být jak katolíkem, tak protestantem. Emisaři se tak již na Náchodsko mohli dostat z nedalekého co se týče víry bezpečného Kladska.

⁴⁷ Vladimír KOVAŘÍK, *Literární toulky po Čechách*. Praha 1984, s. 167.

⁴⁸ T. V. BÍLEK, *Reformace...*, s. 178.

⁴⁹ Augustin Alois NEUMANN, *Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké*. Hradec Králové 1931, s. 80.

⁵⁰ Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Pozvání do Slezska: vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*. Praha 2001, s. 345-380.

⁵¹ J. FIALA, *Temno...*, s. 158.

⁵² O. FELCMAN – D. ADAMSKA, *Území...*, s. 90.

Na náhodské nekatolíky mělo jistě vliv i nedaleké panství Opočno pod správou Colloredů, kde se nacházelo mnoho tajných nekatolíků. Ti byli posilováni ve své víře nejen evangelickými knihami, ale dokonce i tajnými navštíveními nekatolíky z ciziny. Tajných pobytů na Opočensku se účastil i autor několika protestantských knih, a to Jan Liberda. Jeho dílo *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Mil'ostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý* bylo na Opočensku natolik oblíbené, že se tajní opočenští evangelíci mezi sebou nazývali harfisti. V září roku 1732 došlo k takzvané opočenské rebelii, ve které se ke své víře mnoho evangelíků veřejně přiznalo a byli za to tvrdě potrestáni. Páter Koniáš pak zde při svém působení zabavil 38 nekatolických knih.⁵³ Mezi tajnými nekatolíky na Opočenském panství byly velmi rozšířeny knihy Karla Motěšického, Jiřího Trnavského, Kašpara Neumanna, Jana Liberdy či Václava Kleycha.⁵⁴

7 Vydávání evangelické literatury

Knihy v této práci můžeme podle roku vydání rozdělit do tří kategorií, a to knihy, které byly vydány před bitvou na Bílé hoře, knihy, které vycházely v zahraničí mezi roky 1620 až 1781, a knihy, které byly vydány po vydání tolerančního patentu.

7.1 Vydávání knih před bitvou na Bílé hoře

Nové tiskárny často vznikaly na místech, kde se nacházela střediska různých církví, ku příkladu v Plzni byly vydávány knihy katolické, v Praze mimo jiné utrakvistické, v Mikulově novokřtěnské. Nejblíže Náchodsku byla tiskárna v Hradci králové.⁵⁵ Od 16. století do bitvy na Bílé hoře byl tisk evangelické literatury v Českém království mnohokrát zakázán a znovu povolen. Tomuto tlaku se nevyhnula ani Jednota bratrská, z jejichž tiskáren vycházelo v této době evangelických děl nejvíce.⁵⁶ Po bitvě na Bílé hoře se knihtisk nekatolických svazků přesouvá do zahraničí a vrací se do českých zemí až po vydání tolerančního patentu roku 1781

⁵³ Petr ŠORM, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*. Český Lid 2007, roč. 94, č. 3, s. 257–82.

⁵⁴ Tamtéž, s. 263–267 [citováno k 24.3.2023].

⁵⁵ Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990, s. 154–156.

⁵⁶ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 416, 495.

Josefem II., což ale neznamená, že by vydávání českých evangelických knih za hranicemi zcela zaniklo.⁵⁷

To, jak byl tisk nekatolické literatury problematický, si můžeme ukázat na konkrétním případě, a to na snaze Jednoty bratrské tisknout své knihy. Různá protestantská díla a mezi nimi i Bible kralická byly tištěny v 16. století Jednotou bratrskou v Ivančicích, kde vznikla roku 1562 knihtiskařská dílna. V roce 1577 se přesunula kvůli obavám z prozrazení do Kralic, neboť Rudolf II. Habsburský církev Bratrskou zakázal. V Kralicích pak bylo vytištěno přes 70 publikací. Roku 1622 po vyplenění Kralic císařským vojskem se knihařská dílna přemístila na zámek v Náměšti nad Oslavou a po vydání Obnoveného zřízení zemského byla přestěhována roku 1629 do Lešna.⁵⁸ Po bitvě na Bílé hoře se podmínky nejen pro knihtisk Jednoty bratrské, ale i pro všechnu evangelickou literaturu ztížily natolik, že se musel přesunout do zahraničí. V polském Lešně pak Jednota bratrská z iniciativy Jana Amose Komenského navázala na svou práci v Čechách a na Moravě. Zde však už nemusela být v ilegalitě, a tak se na víc než polovině tisků zmiňuje místo tisku i jméno tiskaře. Do požáru města v roce 1656 zde vyšlo přes 160 publikací, ne však všechny byly v jazyku českém, ale i polském, latinském či německém. Nejvíce vydávaným autorem zde byl Jan Amos Komenský. Jeho děl v různých jazycích zde bylo vydáno přes čtyřicet.⁵⁹ Po požáru v Lešně Jan Amos Komenský přenesl svou snahu o vydávání českých tisků do nizozemského Amsterdamu, kde mezi lety 1661 až 1663 bylo vydáno přes deset publikací, které většinou napsal sám Komenský.⁶⁰

V Čechách se prvním překladem bible ne z vulgáty, ale z původních jazyků, stala na náklad Jana z Žerotína již zmíněná šestidílná Bible kralická, která byla plně dokončena roku 1594⁶¹ a která se stala vzorem pro další literární vývoj české literatury.⁶² Na Slovensku pak byla v 19. století považována za základ spisovného jazyka přezdívaného bibličina.⁶³

Evangelické knihy z tohoto období patří k těm nejzdařilejším z hlediska kvality jak fyzické, tak i jazykové.⁶⁴

⁵⁷ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Jan Michal Kunst* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 29.3.2023].

⁵⁸ Tamtéž, s. 416, 495.

⁵⁹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 528.

⁶⁰ M. BOHATCOVÁ, *Česká kniha...*, s. 282.

⁶¹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 107, 111, 115.

⁶² Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha 1911, s. 276.

⁶³ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 107.

⁶⁴ O. VAŇURA, *Obnova*, s. 176.

7.2 Hlavní centra po Bílé hoře v exilu

Středisky pro tisk a šíření exilové evangelické literatury byly Drážďany, Berlín, slezský Břeh, Norimberk, Řezno (Regensburg), Lubné (Łubno)⁶⁵ a Herrnhut (Ochranov).⁶⁶ Evangelická literatura se však v českém jazyce tiskla i na mnoha jiných místech Evropy. Dalším knihtiskařským evangelickým centrem bylo lužické město Žitava, které bylo úzce spjato s pobělohorskou emigrací. Vyšlo zde od roku 1629 do konce 18. století 108 evangelických titulů v českém jazyce, ku příkladu modlitební kniha Jana Nasona *Horologium pietatis aneb Křesťanské mysli k pobožnosti svatě probuzení* nebo *Pohřební kázání* žitavského kazatele Andree Winzigera. Z tiskařů můžeme uvést alespoň Joachima Clementa nebo Johanna Kaspara Dehne.⁶⁷ Jedno z dalších nejvýznamnějších center bylo město Halle na Sálou. V tomto městě působilo mezi 15. a 18. století kolem deseti knihtiskařských dílen.⁶⁸

Nutno je však uvést, že exilová literatura nebyla tištěna pouze v českém jazyce. S německy psanou exilovou literaturou se můžeme například setkat v tehdejší nedalekém Broumovském opatství v knihovně Broumovského kláštera v sekci libri prohibiti.⁶⁹ Na Náchodsku však byl převládající jazyk čeština, a tedy i evangelické knihy ze sbírky Muzea Náchodska jsou psány česky. Proto se tato práce zabývá pouze česky psanými knihami.

Protože knihy nebyly levné a pro tajné evangelíky bylo jednodušší skrýt méně než více knih, mnoho svazků mělo více účelů. Ku příkladu některé kancionály byly napsány tak, aby zároveň mohly sloužit jako modlitební, věroučné, a někdy i jako zpovědní knihy.⁷⁰

Tisk i šíření české evangelické literatury by se neobešel bez finanční pomoci, kterou poskytovaly reformované církve převážně z Pruska, ale i z mnoha dalších zemí. Knihy pak nebyly přinášeny pouze do Čech, ale i do severních Uher, kde byl jejich tisk sice povolen, ale jen v menších nákladech.⁷¹

7.3 Literatura rukopisná

Mezi nekatolíky se v 18. století začala šířit i literatura rukopisná, ku příkladu různé zpěvníky, opisy kázání, části nového i starého zákona či modlitební knížky. Rukopisy většinou byly

⁶⁵ J. FIALA, *Temno...*, s. 58, 64.

⁶⁶ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Herrnhut* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 20.4.2023].

⁶⁷ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 1043.

⁶⁸ Tamtéž, s. 339.

⁶⁹ Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*. Hradec Králové 1969, s. 23.

⁷⁰ Jan MALURA, *Modlitby Kašpara Motěšického*. *Listy Filologické* 2003 roč. 126, č. 2, s. 53-66.

⁷¹ J. FIALA, *Temno...*, s. 54.

zdobené poskrovnu nebo vůbec, a to z důvodu lepší cenové dostupnosti knihy. V těchto knihách tedy spíše než o estetickou stránku šlo především o obsah. Některé rukopisy nebo knihy tištěné, které obsahovaly i ručně psané části, nebyly tvořeny k prodeji, ale byly napsány jen pro domácí potřebu a vznikaly tedy spíše v Čechách a na Moravě než za hranicemi království.⁷²

7.4 Bible hallská a prešpurská

Jak již bylo zmíněno, v 17. století po Evropě vznikaly biblické spolky. V Čechách však biblické spolky vzniknout kvůli nesvobodě v náboženské otázce nemohly, a tak protestanské překlady bible v českém jazyce byly vydávány v zahraničí,⁷³ konkrétně v Prešpurku, tedy v dnešní Bratislavě, a v Halle, saském městě ležícím severovýchodně od Lipska. V Halle v tiskárně Stephana Orbana roku 1709 vyšel nejprve pouze Nový zákon, který byl jednak určený pro české exulanty, ale i pro tajné protestanty v Čechách a na Moravě. Evangelické knihy byly však v té době ještě zakázány, a tak formát Nového zákona byl ve tvaru špalíčku v podlouhlé dvanáctce, aby šel dobře schovat a vypadal jako dřevěné polínko.⁷⁴ Teprve až rok po prvním vydání českého Nového zákona v zahraničí vzniká v Halle biblický spolek Biblická společnost a začínají se vydávat bible či aspoň jejich části nejen v němčině, ale i v češtině, polštině, rumunštině, a i neevropských jazycích, aby mohly být použity při misiích.⁷⁵ Poptávka po Biblích hallských byla veliká, a tak mohly vycházet i v pětitisícových nákladech. Celé bible byly v Halle v 18. století vydány celkem třikrát, a to v letech 1722, 1745 a 1756, ne již však v tiskárně Stephana Orbana, ale v Tiskárně sirotčího domu.⁷⁶ Z biblí kralických a biblí hallských vycházely i bible prešpurské, které vyšly v letech 1787, 1790, 1795 a 1808, což je však již rok, který nespadá do období našeho zkoumání.⁷⁷

7.5 Hlavní vydavatelská centra po tolerančním patentu

Na konci 18. století za vlády Josefa II. se počaly tisknout evangelické knihy i v Čechách. Největším tiskařem v Českém království byl Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld ze Schönfeldu.⁷⁸ Na přelomu 18. a 19. století se však ještě úspěšnějším stává Bohumil Haase

⁷² J. POŠ – A. ŠIMKOVÁ (ed.), *Růžová zahrádka...*, s. 54.

⁷³ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 108.

⁷⁴ J. PIŠNA, *Česká bible...*, s. 176.

⁷⁵ Tamtéž, s. 177.

⁷⁶ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 112.

⁷⁷ Tamtéž, s. 112.

⁷⁸ Tamtéž, s. 673-674, 795.

starší. Tento podnikatel pocházející z Halberstadu se do Prahy dostává roku 1795, a ač protestant, bere si zde katoličku. Peníze získal výrobou akcidenčních tisků a založil nejen tiskárnu, ale i půjčovnu knih, knihkupectví, písmolijecskou a litografickou dílnu. Nevydával však pouze knihy nábožensky orientované, ale i odborné či beletrii.⁷⁹ Dále byly evangelické knihy tištěny ku příkladu v Brně nebo v Litomyšli, či stále za hranicemi Českého království.⁸⁰

8 Místo vzniku evangelických knih ze sbírky Muzea Náchodska

Nejnámější knihtiskařská střediska exilové literatury 17. a 18. století již byla popsána výše. Stejně jako autoři knih působili především v Sasku a Prusku, i knihy byly vytvořeny v těchto zemích. Výjimkou je však tiskárna Františka Augustína Patzka, která se nacházela v Uherském království. Za vlády Josefa II. se exilová literatura znovu přesouvá do českých zemí.

Nakladatelem třetího vydání díla „*Biblia sacra, to jest Biblií svatá, aneb všecka svatá písma, Starého i Nového zákona*“, nebo také známé jako Bible hallská, je Jan Theofil Elsner. Toto třetí vydání z roku 1766, které se objevuje právě i na Náchodsku, je díky vydavateli Janu Teofilu Elsnerovi nejpečlivěji revidováno a na začátku je doplněno o Elsnerovu literárněhistorickou předmluvu, kde se popisují různá dřívější vydání bible.⁸¹ Tuto předmluvu lze označit za ne zcela typickou, neboť většinou si můžeme v předmluvě přečíst smysl a úvod do tohoto Svatého písma.⁸² Tento úvod pak měl za úkol nejen připomenout historii a tradici ve vydávání biblí, aby čtenář viděl mezi tímto dílem a předchozími vydáními kontinuitu, ale i začlenit všechny exulantské, tedy hallské, prešpurské, loubenské a žitavské edice Nové smlouvy do této sepsané chronologie.⁸³ Kniha pak na rozdíl od dřívějšího vydání z roku 1745 neobsahuje knihu Sírachovu. Text se přidrzuje bible kralické, ale přejímá i prvky z bible Lutherovy⁸⁴ a dokonce se snaží, a to zcela vědomě, z ní odstranit prvky kalvinismu, které se v Bibli kralické objevovaly. Dále zde byly od vydání v roce 1745 opraveny mnohé chyby a omyly, kterých se v něm napočítalo 584.⁸⁵

⁷⁹ Tamtéž, s. 333.

⁸⁰ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem Brno; Litomyšl [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 29.3.2023].

⁸¹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 112.

⁸² J. PIŠNA, *Česká bible...*, s. 181.

⁸³ Tamtéž, s. 181.

⁸⁴ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 112.

⁸⁵ J. PIŠNA, *Česká bible...*, s. 179-182.

Někteří nakladatelé byli zároveň i spisovateli. Jako příklad můžeme uvést již zmíněného v polovině 18. století působícího Jana Theofila Elsnera, který je autorem několika výchovných spisů, z nichž jeden se objevuje i na Náchodsku, a to „*Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křesťanského Včenj.....*“, dále byl vydavatelem Komenského knih a další starší literatury Jednoty bratrské a působil i jako překladatel. Některá jeho díla jsou uvedena pod pseudonymem Bogislaus Ignatius.⁸⁶ Avšak u díla „*Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křesťanského Včenj.....*“, z roku 1765 nevíme, zdali knihu vydal. Nakladatel této knihy totiž není znám.⁸⁷

Tiskař knihy „*Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý...*“ z roku 1732 je Němec Nikolaus Schill, který knihy vydával buď v Lubně (dnes Lubáň) nebo v Lipsku (Leipzig). Narodil se roku 1680, jako knihtiskař a knihkupec začal působit od roku 1710 až do své smrti roku 1759. V českém jazyce vydal sedm děl od autorů Jana Liberdy, Martina Luthera a Eliáše Mlynáře.⁸⁸

Jeden z nejvýznamnějších tiskařů evangelické literatury byl František Augustín Patzko. Tento slovenský knihtiskař byl od roku 1765 v Landerově dílně zaměstnán jako faktor neboli organizátor prací v knihtiskařské dílně. Roku 1771 si založil svou vlastní živnost a v jeho knihtiskařské dílně byly tištěny tituly jako *Duchovní občerstvení nemocných k smrti se blízcích, Patery knihy o pravém křesťanství*, dále knihy, které se nacházejí i na Náchodsku, tedy „*Biblia Sacra, tj. Biblí svatá...*“ či „*Postylka na všechny dny nedělníi sváteční v roce.*“⁸⁹

„*Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely rok...*“ od Kašpara Motěšického byla tištěna v roce 1682 nakladateli Christophem Baumannem, Friedrichem Andreas Hübnerem a Christophem Schubertem v Berlíně nebo Žitavě, ve které byla vytištěna i kniha, která se nachází ve sbírce Muzea Náchodska.⁹⁰

Nakladatelem knihy „*Kancyonal To gest Knjha Žal'mů y Pjsnj Duchownjch*“ z roku 1753 byl v Berlíně Christian Ludwig Kunst, který vydával knihy v 50. letech 18. století. Vydal pouze však tři knihy, a to mimo již zmíněný kancionál od Jana Teofila Elsnera „*Nový zákon a PRAXIS PIETATIS. To gest, O Cwicenj se w Pobožnosti prawé...*“⁹¹

⁸⁶ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 236.

⁸⁷ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Mléko čisté Prawdy Božj* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 29.3.2023].

⁸⁸ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Nikolaus Schill* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 31.3.2023].

⁸⁹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 675.

⁹⁰ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Křesťanska Domownj Postylla* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 28.3.2023].

⁹¹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 505.

Nakladatelem knihy „*Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé...*“ z roku 1784 byl Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld z Schönfeldu. Schönfeld tiskl jak noviny, tak knihy, a to české i zahraniční, u kterých mu výrazně pomohl dvorský dekret Josefa II., díky kterému se mohl rozvíjet knižní obchod se zahraničím a byl dovolen patisk zahraniční literatury. Ten díky nízkým výrobním investicím byl mnohem levnější než originál a někdy stačila jen desetina prodaných výtisků k pokrytí vynaložených nákladů na výrobu.⁹²

„*Nowý Zákon Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta ku kterému Žaltář a Gezus Syrach přidané sau, Opět s welikau pilnostj přehljdnutý a w nowě wydany*“ byl vydaný roku 1782 v Tiskárně Sirotcího domu v Halle nad Sálou. Tuto tiskárnu založil August Hermann Franck, který zde také vlastnil nakladatelství, knihvazárnu a knihkupectví, které mělo pobočky i v Berlíně, v Lipsku a Frankfurtu nad Mohanem. Vytištěných svazků jedné knihy ze Sirotcí tiskárny bývalo většinou kolem pěti tisíc, což byl neobvykle vysoký náklad.⁹³

9 Autoři knih ze sbírky evangelické literatury Muzea Náchodska

Pro lepší pochopení pozadí vzniku děl ze sbírky Muzea Náchodska budou v této části práce uvedeni jejich autoři a stručný popis jejich života. Slovo autorství v této práci má trochu netradiční význam. Nejsou zde uvedena jména všech autorů ze sbírky evangelických knih Muzea Náchodska, ku příkladu zde nebudou zmíněni autoři biblických knih. Dále je jako autor knihy uveden často pouze překladatel, což však neznamená, že by k tvorbě díla ve smyslu autorském nepřispěl, neboť se stávalo, že dílo buď poupravil, nebo i rozšířil o své texty. Některé knihy jsou pak sbírkami více děl a jako autor je zde uváděna pouze osoba, která tvorbu různých autorů dala do jednoho celku.

Autory knih, které se nachází ve sbírce Muzea Náchodska, jsou Jiří Sarganek, z jehož děl se na Náchodsku nachází „*Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může*“, Daniel Sartorius, který napsal „*Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým a Episstolickým...*“, Jan Theofil Elsner jako autor díla „*Kancyonal, to gest, Kniha Žalmů y Pjsnj duchovních...*“ a „*Mléko čisté Prawdy Božj...*“, Kašpar Motěšický, jenž napsal knihu „*Křesťanská domownj postyla...*“, a dále Jan Liberda, který sepsal dílo „*Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý...*“

⁹² Tamtéž, s. 673-674, 795.

⁹³ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 339, 915.

Jan Theofil Elsner, narozen roku 1717 ve Węgrówce, nebyl pouze autor, ale i historik nebo nakladatel. Pocházel z Polska a studoval v Lešně, v Berlíně, Frankfurtu nad Odrou a v Leidenu. Byl členem jednoty bratrské a roku 1761 se stal jako poslední jejím seniorem v berlínské obci.⁹⁴ Tam se také naučil česky.⁹⁵ Kromě knih nacházejících se na Náchodsku napsal „*Kazaničko [!] na Widěnj Ezechyelowo o suchých Kostech...*“ nebo „*Otázky Katechysmusowe(!) w njchžto Gruntownj Prawdy Křesťanského Naboženstwj...*“⁹⁶ Dále psal knihy i v němčině a latině.⁹⁷

Další autor žil a také působil v první polovině 18. století. Spisovatel Jiří Sarganek, původem ze slezského Těšínska, který se hlásil k hallskému pietismu, často psal knihy víceúčelové. Z jeho vícefunkčních děl je pak jeden z nejvýznamnějších Lipský kancionál,⁹⁸ na Náchodsku se však od autora objevuje jiná kniha, a to *Cithara sanctorum...* Kromě své spisovatelské činnosti byl i učitelem na evangelické škole v Těšíně a po vyhnání z Těšínska působil od roku 1736 v Halle jako inspektor.⁹⁹

Kašpar Motěšický, autor *Křesťanské domownj postylly*, se narodil roku 1651 v Horním Slezsku do rodiny luteránských kněží, sám se také stal luterským knězem a během svého života převážně působil v Žitavě. Jeho literární tvorba však nebyla určena pouze českým emigrantům, ale i tajným nekatolíkům v Českém království. Psal především modlitební prózy, homiletiky a hymnografie. Z jeho dalších děl můžeme uvést jednu z jeho nejznámějších knih *K. Caspara Moteschitzkyho Ručnj Knižka...* nebo *Suscitabulum poenitentiae, Budjč Pokanj*. Dílo *Křesťanská domownj postylla* není však dílo plně jeho. Tuto knihu od neznámého autora vydanou v roce 1682 v Drážďanech přeložil do českého jazyka. Jeho překlad není však doslovný. Některé části upravoval či rozšiřoval. Kázání na Velký pátek dokonce napsal sám.¹⁰⁰ Během svého života tajně navštěvoval Čechy a konal zde evangelické bohoslužby. Zemřel roku 1689.¹⁰¹

⁹⁴ Tamtéž, s. 236.

⁹⁵ F. HORÁK – B. WIŽĎÁLKOVÁ – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 3*. Praha 1946, s. 132. (dostupné z <https://ndk.cz/view/uuid:52a773c0-e57f-11e3-b72e-005056827e52?page=uuid:38313b50-fe31-11e3-97de-5ef3fc9ae867>) [citováno k 18.4.2023].

⁹⁶ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Jan Theofil Elsner* [online] (dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 01.04.2023].

⁹⁷ F. HORÁK – B. WIŽĎÁLKOVÁ, – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis...*, část 3, s. 132.

⁹⁸ J. MALURA, *Modlitby...*, s. 53-66.

⁹⁹ F. HORÁK – B. WIŽĎÁLKOVÁ – Z. D. TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 8*. Praha 1963, s. 9.

¹⁰⁰ J. MALURA, *Modlitby...*, s. 53-66.

¹⁰¹ František HORÁK – Bedřiška WIŽĎÁLKOVÁ – Zdeněk Václav TOBOLKA. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 5*. Praha 1950, s. 202.

Velmi oblíbeným dílem mezi českými evangelickými krajany i tajnými evangelíky byl kancionál *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Mil'ostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý*. Napsal ji a nechal vydat v Lubně Jan Liberda, původně luterský kazatel z Těšínska německé, či polské národnosti.¹⁰² Za svého života působil v Halle na Sálou, Drážďanech a v Berlíně.¹⁰³ Často se, tak jako i jiní literárně činní kazatelé, podepisoval pod svá díla kryptonymem neboli pseudonymem tvořeným z krajních písmen křestního jména nebo příjmení, někdy pak obou jmen. Jeho kryptonym byl slovo Immanuel.¹⁰⁴ Toto podepsání ku příkladu využil ve svém díle *Klíč Davidů k otevření pokladů království v tajemství skrytých*, na které jeho další dílo kancionál *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý...* navazuje.¹⁰⁵ *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Mil'ostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý...* nebyla zcela dílem Jana Liberdy, ale spíše německého pietisty Jana Anastazia Freiling-Hausena. Ten napsal dílo *Geistliche Gesangbücher* neboli *Duchovní zpěvníky*. Jan Liberda pak jeho texty přeložil do českého jazyka. Jeho překlad byl tak zdařilý, že byl v Čechách velice oblíbený. Není tedy ani překvapením, že se tato kniha objevuje i na Náchodsku.¹⁰⁶ Jan Liberda se znal i s evangelíky z Náchodska, ku příkladu s Jiřím Vostrým, který se dokonce nazýval Liberdovým žákem.¹⁰⁷ Nejvíce čtena a rozšířena pak byla tato kniha na nedalekém Opočensku.¹⁰⁸

Daniel Sartorius (dříve psáno Sartoryus) byl slovenský evangelický kazatel, učitel, básník a autor náboženských spisů, z nichž právě na Náchodsku se objevuje *Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým a Epistolickým...* Narodil se roku 1704 a zemřel roku 1767. Jeho kryptonym se skládá z písmen DSB, což znamená Důvěrný Služebník Boží či Daniel Sartorius z Banské Bystrice. Další jeho pseudonymy byly Důvěrný Spisovatel nebo Dobrovolný Služebník. Pocházel ze Slovenska

¹⁰² J. FIALA, *Temno...*, s. 61.

¹⁰³ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Jan Liberda* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [1.4.2023].

¹⁰⁴ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 503.

¹⁰⁵ J. FIALA, *Temno...*, s. 43.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 61.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 43.

¹⁰⁸ P. ŠORM, *Četba...*, s. 257–82.

a také převážně na Slovensku působil,¹⁰⁹ avšak studoval i v Polsku. Roku 1731 se stal v Prešově rektorem. Knihy pouze nepsal, ale i překládal z němčiny.¹¹⁰

Autoři knih jsou většinou, avšak ne výlučně, českého původu. Jan Theofil Elsner byl však narozen již jako potomek emigrantů za hranicemi Českého království. Kašpar Motěšický, Jiří Sarganek a Jan Liberda pocházeli ze Slezska, Daniel Sartorius byl slovenské národnosti a narodil se na území dnešního Slovenska. Většina autorů žila a působila v 18. století, a to hlavně v jeho první polovině, jen Kašpar Motěšický žil v druhé polovině století sedmnáctého. Pole jejich působnosti bylo především v Sasku či pruském Berlíně, jen Daniel Sartorius, jak již bylo zmíněno, působil na území dnešního Slovenska. Autoři se sice hlásili k různým církvím, mnoho z nich však bylo ovlivněno pietismem.

¹⁰⁹ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Daniel Sartorius* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 28.3.2023].

¹¹⁰ F. HORÁK – B. WIZDÁLKOVÁ, – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis...*, část 3, s. 11.

11 Popisy evangelických knih na Náchodsku do roku 1800

11.1 Seznam a krátký popis evangelických knih do roku 1800 ve sbírce Muzea Náchodska

B 32 Motěšický, Kašpar: *Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozdělugj a wyswětlugj...*, Žitava 1682

B 516 Liberda, Jan: *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Miľostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý*, Lubno 1732

Mz 2231 Elsner, Jan Theofil: *Kancyonal, to gest, Kniha Žalmů y Pjsnj duchownjch: od rozličných Mužů Božjch Bratřj Českých y giných k Wzdělánj, Probuzenj a Potěssenj Cýrkwe Krystowé w Bázni Božj složených, sebraných a wydaných ; nynj pak pro Nedostatek potřebných Exemplárů we Gménu Páně w nowě zase wytisštěných, a podlé Prawidla samého čistého y celého Slowa Božjho upřjmně spořádaných*, Berlín 1753

B 171 Elsner, Jan Theofil: *Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křesťanského Včenj...*, Halle nad Sálou 1765

Mz 2167 Luther, Martin. Elsner, Jan Theofil: *Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona...* (Bible halská, třetí vydání), Halle na Sálou 1766

Mz 2171 Sartoryus, Daniel: *Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým a Episstolickým...*, Bratislava 1779

B 1690 Nowý Zákon Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta ku kterému Žaltář a Gezus Syrach přidané sau, *Opět s welikau pilnostj přehljdnutý a w nowě wydaný*. Halle nad Sálou 1782

B 158 *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může*, Praha 1787

MZ 2113 *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může*, Praha 1787

Mz 2614 *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může*, Praha 1787

B 785 a, *Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona... (Bible Prešpurská, první vydání)* Bratislava 1786

B 785 b *Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona... (Bible Prešpurská, první vydání)* Bratislava 1786

Sbírka těchto knih seřazených podle data vydání je značně nesourodá. Obsahuje bible či její části, postily, zpěvníky a jeden katechismus. Téměř všechny knihy jsou z druhé poloviny 18. století, pouze *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Miľostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý* od Jana Liberdy je z první poloviny 18. století a *Křesťanská domovní postyla....* od Kašpara Motěšického je z druhé poloviny století sedmáctého. Většinu knih vlastnilo buď hronovské či červenokostelecké muzeum. Tato dvě muzea však dnes patří pod Muzeum Náchodska. O tom, komu dříve knihy patřily, nejsou žádné záznamy. U vydání knih nebylo uváděno, v kolika nákladech byly vtištěny, proto lze jen těžko posoudit, zdali kniha ve sbírce Muzea Náchodska byla běžně rozšířenou, nebo spíše knihou vzácnější. Lze to však alespoň posoudit podle uvedených známých exemplářů v Katalogu a databázi Národní knihovny, jakkoliv tyto údaje nejsou plně vypovídající, což dokazuje i fakt, že ne všechny knihy z náchodské sbírky jsou v této databázi uvedeny. Níže budou jednotlivě popsány, a to nejprve kancionály, pak bible či jejich části, poté postily a na konec katechismus.

11.2 Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Miľostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý

Tato kniha od Jana Liberdy je poničena na vnitřních krajích stránek lýkožroutem, naštěstí však pouze z poloviny a poškození nezasahuje do textu, tudíž nebrání čitelnosti. Na první straně je razítko Jiráskova městského muzea v Hronově. Kniha je tištěna gotikou¹¹¹, jen latinská slova antikvou,¹¹² titulní strana je potištěna v červených a černých barvách, nad

¹¹¹ Písmo vzniklé z napodobení stylu písma v rukopisných kodexech

¹¹² Písmo vzniklé z napodobení karolíny a starořímské kapitály, využíváno především pro latinský text

impressem¹¹³ je červená dvojlinka. V textu se objevují jednoduché i ornamentální linky, dále signatury,¹¹⁴ na konci stránek kustody¹¹⁵ a v horních částech živá záhlaví¹¹⁶ oddělená od sazby linkou. Číslování je arabské v horních vnějších rozích. U stránek, které nejsou očíslované, se v horní části mezi čtvercovými ozdobami objevuje v závorce kolečko. Plně iniciálky¹¹⁷ jsou umístěné na druhém a čtvrtém řádku ve volném prostoru. Vazba je kožená na dřevěných destičkách

s kovovými nýty v rozích a se zbytky spony. Na deskách jsou vytlačeny rámečky z jednoduchých linek.¹¹⁸ Délka knihy je 14 centimetrů, šířka ořízky 2 centimetry a šířka knihy 8,5 centimetrů.

Knihy obsahuje od strany 148 i vevázaný ručně psaný text několika písní. Mezi jeho dvěma ručně psanými částmi je šest prázdných stránek. Jsou zde pouze tužkou naznačené okraje a na první straně prázdné řádky. Na jedné straně je pak tužkou načrtnuta postava neznámé osoby, nejspíše starší ženy s šátkem kolem hlavy a nezvykle velikým nosem. První část ručně psaných písní má v záhlaví označeném linkou nadpis *Pisen Adventnij*. Název je podtržený. Na dalším řádku již pod linkou je umístěn podnadpis *O příchodů panie, k poslednimů saudů*. dále *Snazujme zse w tomto swietie*. Na osmé straně z tohoto zápisu se v záhlaví objevuje další nadpis *O Slůžebniczych czyrkwe*. Tato část knihy je psána černým inkoustem, ale u několika slov je první písmeno napsáno červenou barvou, a to většinou u prvních písmen z prvních tří slov písně. Strany nejsou číslované. Na šesté straně je jedna píseň přeškrtnutá, pouze však tužkou, takže text je stále čitelný. Druhá ručně psaná část má 18 stránek. Z počátku je používána jen černá barva a červený inkoust se objevuje až od šesté strany, stejně jako v předchozí části je především využíván na první písmena z prvních tří slov odstavce. Na šesté straně je také malá červená ozdůbka připomínající kopretinu nebo sedmikrásku. V nadpise je napsáno *Pisen o wnitřni wraŭczi lascze ků panů Ježiši*. Poslední slovo, *Amen*, je na samostatném řádku psáno červenočernou barvou. Zapisovatel obou částí písní používal na konci stránek kustody. V knize je mnoho pošpiněných stránek dokazujících její používání, avšak kancionály, které jsou ve sbírce Muzea Náchodska, neobsahují noty. Je tedy otázkou a

¹¹³ Údaje ve spodní části titulní strany

¹¹⁴ Značka výtvarného umělce jako důkaz autorství jeho děl

¹¹⁵ První slabika z prvního slova na nové stránce, která je pro lepší návaznost při čtení i na dolní stránce předchozí. Kustody bývají někdy využívány i v textu řazeném do sloupců.

¹¹⁶ Zkrácený název části knihy či kapitoly

¹¹⁷ První písmena v nových částech děl, často větší a ozdobnější než zbytek textu

¹¹⁸ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

může být předmětem dalšího bádání, jakým způsobem mohli jejich vlastníci ze zpěvníků zpívat.

Tato kniha byla vytištěna v Lubně roku 1732 na náklady Nikolause Schilla a byla dříve majetkem Hronovského muzea. Dále kniha byla ještě vytištěna po roce 1741 v Ochranově u neznámého nakladatele, avšak s drobně pozměněným názvem, ve kterém je jako první slovo použit již zmíněný Liberdův kryptonym Immanuel !.

Z vydání z roku 1732 je v Knihopisu pod číslem 4855 pět knih¹¹⁹ a v Katalozích a databázích Národní knihovny ČR zaznamenáno deset knih v České republice a jeden výtisk v republice německé.¹²⁰ Je tedy nasnadě usuzovat, že tato kniha nebyla příliš rozšířenou, a tedy i obvyklou, avšak další vydání z roku 1741 se v databázi národní knihovny vyskytuje hojněji

a jak již bylo zmíněno, existují záznamy o tom, že druhé vydání bylo velmi rozšířeno na Opočensku. Kniha tedy byla nejspíše rozšířenou a oblíbenou knihou, avšak až její vydání z roku 1741, a ne z roku 1732.

11.3 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vřjwati může

Celý název knihy je „*Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická Při weyročnjch Slawnostech a Památkách a w Potřebách swých obecnjch y obzwlásstnjch k Chwále Božj, k spasytedlnému wěřjčjch wzdělánj, a k hognému w Duchu obweselenj a potěssenj s mnohým prospěchem Bud' k pjpwánj, bud' k tichému modlenj se, bud' k wynaučenj we wsselikých člankách wčenj Křest'anského, vřjwati může.*“

Dále je ještě na titulní straně napsáno *Nynj zase poznowu podlé Lipského wydánj Léta P. 1737. s wraucnau pilnostj z několik starých Bratřj českých, Kněze G. Třanowského, také z Žitawského y giných Kancyonálů shledané, djlem též w nowě z německého přeložené, a wssudy Podlé Wjry swaté Ewangelické Prawidla spořádané, a nynj spolu wydané. W Praze, Nákladem Jana Ferdynanda z Schonfeldu.* Kniha byla vydána roku 1784 v Praze.

¹¹⁹ F. HORÁK – B. WIŽDÁLKOVÁ, – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis...*, část 3, s. 302.

¹²⁰ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 1.4.2023].

Knihy obsahuje na straně III. výtah z předmluv Jiřího Trnavského, Jana Ámose Komenského a dalších. Na straně XXXVII je předmluva k novému vydání knihy a na straně XXXIX obsahuje kniha poznámky k dílu a systému kancionálu. Poté na straně 1 začíná první díl, který je určený k slavnostním výročím, dále od strany 284 začíná díl druhý obsahující různé písně. Od stránky 977 začíná *Druhá kniha Žalmů a Zpěvů duchovních starých i nových...* a na straně 981 začíná třetí díl s názvem *Zpěvy o Církvi svaté*. Pak za stranou 1524 následuje rejstřík, poté na straně (1) je *Celý Žaltář Proroka a Krále S. Dawida w Rytmy vwedený w nově ted' k chvále Boží a spasitedlnému věřících vzdělání vydany*. Následuje popis dělení žalmů a na konci je rejstřík.¹²¹

Na Náchodsku jsou známy tři taková díla se signaturami B 158, Mz 2614 a Mz 2113. Kvůli rozlišení mezi nimi bude signatura v této práci uvedena již v názvu. Ačkoliv u Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda z Schönfeldu vznikaly patisky zahraniční literatury, při porovnání obou vydání je jasně zřetelné, že se u tohoto díla se o patisk nejedná.¹²² Kniha byla vydána pouze dvakrát, a to v Lipsku roku 1739 a v Praze roku 1784. V Katalogu a databázi Národní knihovny je zmíněno 84 exemplářů. Podle toho vysokého čísla lze vyvodit, že kniha byla velmi rozšířenou a není tedy překvapením, že se vyskytuje i na Náchodsku.

11.3.1 Mz 2614 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může

Knihy nemá vazbu a začíná až od strany 337, na které začíná *Celý žaltář proroka a krále Davida*. Na této stránce je razítko s nápisem Okresní muzeum Náchod a linky oddělující název, část žalmu a místo vydání. Z této části chybí šest stránek od strany 145 do strany 151. Kniha končí na straně 1524, po které by měly být ještě dvě strany III. rejstříku. Text je, až na latinská slova, jež jsou v antikvě, psán gotikou a povětšinou rozdělen do dvou sloupců, v horních částech se nachází živá záhlaví a ve vnějších okrajích stránek arabské číslování. V dolních okrajích jsou kustody a části textů jsou oddělené linkami. Dále jsou v knize plné iniciálky ve výši 2. až 4. řádku. Některé stánky jsou pošpiněné a potřhané či poničené lýkožroutem. Kniha není cele svázána, ale rozpadlá na dvě části.

¹²¹ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

¹²² Österreichische Nationalbibliothek. *Cithara Sanctorum Zgew. 5,8. Aneb Zalmy a Pjsně Duchownj ... kteryisz Cýrkew Ewangelická (etc.) (Cithara Sanctorum apoc. 5,8. oder Psalmen und geistliche Lieder zum Gebrauche der evangelischen Kirche)* [online] (dostupné z: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ158803600) [citováno k 5.4.2023].

Autorem knihy je Jiří Sarganek, a ne Jiří Trnavský, jak se občas mylně uvádí.¹²³ Lze již tak poznat ze samotného názvu knihy. I v Muzeu Náchodska jsou však uvedeni jako autoři jak Trnavský, tak i Sarganek. Nejistota o autorství tohoto vydání může mít souvislost s dílem Jiřího Trnavského s obdobným názvem tohoto svazku, a to *Cithara Sanctorum, Apocal. 5. Pjsně Duchownij / Staré y Nowé...*, toto tvrzení však nelze s určitostí potvrdit. U tohoto exempláře není uvedeno, jak se dostal do sbírky evangelických knih Muzea Náchodska.

11.3.2 B 158; Mz 2112 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může

Knihy je tištěna převážně gotickým stylem písma, latinská slova však antikvou. Text je rozdělen téměř vždy do dvou sloupců, které jsou v rejstřících rozděleny linkou. I ve zbytku knihy se části textů oddělují linkami či dvojlinkami. Na konci stránky jsou použity kustody, naopak v horní části jsou živá záhlaví a ve vnějších okrajích stránek arabské či římské číslování. Dále se v textu vyskytují plné iniciálky ve výši druhého a čtvrtého řádku. Vazba je polokožená na destičkách ze dřeva. Zcela kožené jsou růžky a hřbet, na kterém je nápis Kancional III. Dále kniha obsahuje ozdobné linky, dvoubarevný kapitálek a žlutou ořízku.¹²⁴ Horní přední růžek chybí. Kniha začíná až na straně 981, tedy až dílem třetím. Svazek patřil dříve Jiráskovu městskému muzeu Hronov. Kniha je v Muzeu Náchodska označena pod signaturou B 158 nebo Mz 2112.

11.3.3 Mz 2113 Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může

Knihy byla vytištěna stejně jako knihy s Mz 2614 a B 158 v Praze na náklady Jana Ferdinanda ze Schönfeldu, proto zde není nutný její typologický rozbor. V záhlaví na straně 3 je vlys z rokajových a rostlinných ozdob a uprostřed lyra. V záhlaví na straně 5 se objevuje vlys s vypočtením krále Davida hrajícího na harfu, kterému drží noty amoret. Na rozdíl ale od vazeb knih Mz 2614 a B 158 nemá vazba žlutou, ale fialovou ořízku.¹²⁵ V knize chybí první dvě strany včetně titulního listu, celý Žaltář a poslední strana III. rejstříku. Kniha se dostala do Muzea Náchodska od neznámého dárce a je zde označena pod signaturou Mz 2113. Kniha má

¹²³ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 3.4.2023].

¹²⁴ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

¹²⁵ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

délku 17 centimetrů a na šířku a šířku ořízky 11,5 centimetrů. Vazba je polokožená na dřevěných destičkách.

11.4 Kancyonal To gest Knjha Žal'mů y Pjsnj Duchownjch

Celý název knihy od Jana Theofila Elsnera je „*Kancyonal, To gest Knjha Žal'mů y Pjsnj Duchownjch, je kniha, jejímž autorem je Jan Theofil Elsner. Celý název zní Kancyonal To gest Knjha Žal'mů y Pjsnj Duchownjch, ad rozličných Mužů Božjch Bratřj Českých y giných k Wzděl'anj Probuzenj a Potěssenj Cyrkwe Krystowé w Bázni Božj sl'ožených, sebraných, a wydaných. Nynj pak pro Nedostatek potřebných Exempl'árů we gménu Páně w nowě zase wytisštěných, a Podlé Prawidła samého čistého y celého Słowa Božjho vpřjmně spořadaných.*“

Tyto knihy byly tištěny v tiskařských dílnách v Berlíně a Vratislavi Jána Frydrycha Korna staršího roku 1791. Kniha objevující se na Náchodsku pod signaturou Mz 2231 byla vytištěna v Berlíně.

Na začátku knihy je vytištěno německé věnování, další část se nazývá *Předml'uwa Stará y Nowá k pobožnému Čtenáři*, která je již v českém jazyce, na straně 243 začíná část *Poklad zpěwů ewangelických...*, díl první, na straně 659 *Poklad zpěwů ewangelických...*, díl druhý, poté jsou v knize tři rejstříky a po nich následují části *Rozličné swaté y nábožné Modlitby křesťanské, které se při zjevných Službách Božích užívají*, dále *Pořádek Modliteb swatých* a na konci je *Formulář připraví k večeři Páně* a *Formulář lamě večeře Páně*.

Kniha je tištěna gotikou, latinská slova však antikvou. Linky jsou tvořeny z květů a ornamentů, dále kniha obsahuje signatury, stránkové kustody, živá záhlaví, která jsou oddělená od sazby linkou, dále poznámky pod čarou, šesticípé a osmicípé hvězdičky a ukazující ručičky. Stránkování je arabské v horních vnějších rozích, vyskytují se však i římské číslice, dále kniha obsahuje i plné iniciálky vsazené do rokokové výzdoby ve výši druhého řádku, plné iniciálky ve volném prostoru ve výši 2. a 3. řádku a rokokové viněty. V knize chybí vše do titulního listu a dále listy od strany 537 do 544. Vazba je značně poničena, zbyl z ní pouze černý papír na dřevěných destičkách.¹²⁶

Do náchodského muzea se kniha dostala z muzea v Červeném Kostelci. V Náchodském muzeu se tato kniha objevuje ještě jednou, ale druhý exemplář pochází až z roku 1830. Kniha do roku 1800 byla

¹²⁶ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

vydána celkem šestkrát. V knihopisu je toto vydání označeno pod číslem 2238¹²⁷ a v databázi Národní knihovny je z roku 1791 zaznamenáno osm výtisků, z toho sedm v České republice a jeden v polské. Z jiných roků vydání je však známo mnohem více konkrétních knih. Lze tedy říci, že kniha byla a je v Čechách v porovnání s ostatními evangelickými knihami z té doby celkem rozšířená, vydání z roku 1791 je však poměrně vzácné.¹²⁸

11.5 Biblia sacra, to gest Biblj Swatá... (Bible hallská, 3. vydání)

Celý název knihy je „*Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona, Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, na mnohých mjstech podlé starých wydánj bratrských ponaprawena y w nowě wydána.*“ Dále je ještě na titulní straně napsáno „*W Hále Mağdeburské, nákladem syrotčjho domu. Léta Páně MDCCLXVI.*“

Rub titulního listu není potištěn, je však celý ručně popsán. Text ale již díky vyblednutí inkoustu a nečitelnému rukopisu nelze přečíst. Další ručně psaný text se objevuje na posledních stranách knihy, ale je již tak vybledlý, že jsou vidět pouze jen některá písmena. Titulní list je potištěn červeně a černě. Text je tištěn gotikou až na latinská slova, která jsou psána antikvou. Text je členěn do dvou sloupců, v dolní části jsou využité kustody a vrchní část je oddělena linkou. Ta obsahuje ve vnějších rozích arabské číslování stránek a na středu živá záhlaví nejen s názvem knihy a číslem kapitoly, ale i s několikaslovným popisem událostí, o čem se na dané stránce píše. Vazba je polokožená a do její přední části je vytlačen kříž s paprsky. Šířka ořízky je 7,5 centimetrů, na délku kniha měří 21,6 centimetrů a na šířku 13,2 centimetrů.

Knihy kromě svatého písma obsahuje již více zmíněnou předmluvu k historii českých vydání biblí a dále předmluvu Martina Luthera k epištole Římanům. Následují rejstříky a poté modlitba z knihy *Z ráje duše* od Jana Arnda. Kniha končí rejstříkem Starého a Nového zákona. Na titulní straně je mědiryt v nezdobeném rámečku a nahoře stuha s nápisem *Pteyte se na Písma. Joh. 5. v.39.* V záhlaví na straně 316 je rokokový vlys z rokajových ornamentů. Dále na straně 671 je vyobrazen prorok Izajáš v krajině. Titulní strana Nové smlouvy obsahuje dekorativní rokokovou vinětu. Dále je v knize trojúhelníková koncová viněta z ozdůbek a nad nimi korunka.¹²⁹

¹²⁷ F. HORÁK – B. WIŽDÁLKOVÁ, – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis...*, část 3, s. 134.

¹²⁸ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Kancyonal To gest Knjha Žalmů y Pjsnj Duchownjch* [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 6.4.2023].

¹²⁹ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

Kniha je v knihopisu označena pod číslem 1116 a v Muzeu Náchodska pod signaturou Mz 2167. Dříve byla ve vlastnictví muzea v Červeném Kostelci. Tento překlad bible byl do roku 1800 vydán celkem šestkrát a z vydání z roku 1766 je v databázi Národní knihovny zaznamenáno padesát čtyři konkrétních svazků. Kniha včetně tohoto vydání tedy byla velmi rozšířena. Toto dílo bylo vytištěno v tiskárně Sirotčího domu roku 1766.

11.6 Nowý Zákon Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta ku kterému Žal'tář a Gezus Syrach přidané sau, Opět s welikau pilnostj přehljdnutý a w nowě wydaný.

Kniha byla vydána v Sirotčím domě roku 1782. Z tohoto díla se ve sbírce Muzea Náchodska dochovala jen část *Ecclesiasticvs, a neb Kniha Gezufa fyňa Syrachowa Opět s možnau pilnoftj přehljdnutá, krátkými Summownjky, a Concordancyemi zaopatřena*. Avšak ani tato část není úplná, ale dochovalo se pouze 72 stránek.

Kniha je tištěna gotikou. Na titulním listě z dochované části *Ecclesiasticvs* je propiskou napsaná signatura B 1690 a razítko Jiráskova muzea Hronov. Ve spodní části je římskými číslicemi zaznamenán letopočet vydání. Řazení textu je do dvou sloupců a k určení kapitol se využívá římské číslování. V horní části stránek oddělených linkou jsou živá záhlaví a signatury, ve vnějším horním rohu je arabské číslování, ve vnitřním rohu arabským zápisem číslo kapitoly, ve spodní části jsou využity kustody. Kniha měří na výšku 14,4 centimetrů, na šířku 8 centimetrů a šířka ořízky je 0,5 centimetrů.

Vazba knize zcela chybí a složky jsou převázány motouzem.¹³⁰ V knihopisu je kniha označena pod číslem K17131 a tento exemplář byl dříve majetkem Hronovského muzea. Tento kancionál byl vydán celkem osmkrát a z roku 1782 je v databázi zaznamenáno padesát dva exemplářů. Toto vydání, a samozřejmě i všeobecně Nový zákon byly tedy velmi rozšířeny.

11.7 Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání)

Kniha se oficiálně jmenuje *„Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona, Se wssj pilnostj opět přehlednuta, podlé starých wydánj bratrských*

¹³⁰ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

w nowě wydána. Dále je na titulním listě napsané Léta Páně 1787. Nákladem Cýs. Král. priw. Knihtlačitele Frant. August. Patzko, w Presspúrku.“

Titulní list je v červené a černé barvě, na impressem je černá dvojlinka. Text, který je převážně psaný gotikou, je řazen kromě předmluv a rejstříků do dvou sloupců a na konci stránek jsou kustody, ne však na konci sloupců. V horních částech stránek jsou živá záhlaví a arabské číslování. Kapitálky jsou ve výšce druhého až čtvrtého řádku.

Knih obsahuje dvě předmluvy, z čehož druhá je stejná jako v Bibli hallské z roku 1766, dále seznam knih Starého zákona a pak Starý zákon, který obsahuje i knihu Sírachovu. Dále následuje seznam knih Nového zákona, Nový zákon a rejstříky. Na konci jsou stejně jako ve třetím vydání Hallské bible *Modlitby z Jana Arndta Ráje duše*. Kniha obsahuje i černobílé obrázky, které jsou vždy na začátku nové části knihy a na úvodním listu.

Knih je v databázi Národní knihovny zmíněno čtyřicet osm, z čehož devět z nich je ze zahraničí, a to z Maďarska, Polska, Velké Británie a Slovenska. V knihopisu je toto vydání zmíněno čtrnáctkrát, a to pod číslem K01117. Tento exemplář byl vydán v Bratislavě roku 1787. V Muzeu Náchodska se vyskytují dva exempláře tohoto výtisku, a to pod signaturou *B 785 b* a *B 785 a*.

11.7.1 B 785 a Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání)

Knih se signaturou *B 785 a* má polokoženou vazbu s kovovými nýty v rozích. Stránky jsou pošpiněné, což může znamenat časté používání, avšak v knize nejsou žádné ručně psané poznámky či podtržené verše. Výška knihy je 24 centimetrů, šířka 15 centimetrů a šířka ořízky 8,5 centimetrů. Do sbírky starých tisků Muzea Náchodska se dostala z hronovského muzea, do kterého se dostala darem od neznámé osoby.

11.7.2 B 785 b Biblia sacra, To gest Biblj Swatá... (Bible Prešpurská, první vydání)

Knih se signaturou *B 785 b* také nese znaky používání a má polokoženou vazbu, ale již bez kovových nýtů. Některé strany jsou prolezlé lýkožroutem. V knize chybí 27 posledních stránek. Délka knihy je 24 centimetrů, šířka 15 centimetrů a šířka ořízky 8,5 centimetrů. I tento exemplář byl původně majetkem hronovského muzea, do kterého byl darován neznámou osobou.

11.8 Postily

Postila je sbírka výkladů především biblických textů. Vznikla ze slov *post illa verba*, česky *po těchto slovech*. Postila sloužila a slouží jak pro předčítání v kostele, tak pro četbu v domácnostech. Historie tohoto žánru sahá až do 8. století, první postilu v Čechách napsal Jan Hus roku 1413. Tento literární žánr byl využíván jak katolíky, tak i reformovanými církvemi. Před bitvou na Bílé hoře byly nekatolické postily tištěny především Jednotou bratrskou. Po roce 1621 byly knihy tohoto žánru tištěny v několika exulantských tiskárnách, ku příkladu postila Daniela Santoria nebo postila Kašpara Mošečického byly vtištěny v Žitavě, postila Juraje Petrmanna v Drážďanech.¹³¹

11.8.1 Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozdělugj a wyswětlugj

Celý název knihy a obsah titulního listu od Kašpara Motěšického je „*Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozdělugj a wyswětlugj potřebnj take Vžitkowe w Naučenj Potěssenj Napomenutj a Wystraze na plac se přiwozugj a při Koncy wkratičke Modlitbě zawjragj. Neyprwe na milostiwe Nařzenj Wysoce Oswiceneho Knižete Saskeho w Německe Řeči wydana. Nynj pak w Českau spilnosti přelozena(!) a na dwa Djly rozdělana od Caspara Moteschitzky Kněze Exulantů Českych w Žitawě. Cum Gratia & Privilegio SEREN. ELECT. SAXON. Nakladem Ondřege Frydrycha Hibnera a Krystoffa Ssuberta, Wazačů Kněh w Žitawe. Wytisštěna w Dražd'anech Skrze Krystofa Baumana Leta 1682.*“

Knihy je tištěna gotikou, jen latinský text antikvou. Číslování je arabské v horních vnějších rozích, výjimečně však i v horním středu. V textu se objevují ornamentální linky a signatury, v dolních rozích stránkové kustody, v horních částech živá záhlaví, dále plné iniciálky ve volném prostoru ve výši druhého až čtvrtého řádku a versálky ve výši druhého až třetího řádku. Na straně 883 je trojúhelníková maskaronová viněta. V knize chybí na začátku nečíslované strany včetně titulního listu a poslední tři stránky. Vazba je polokožená na

¹³¹ P. VOIT, *Encyklopedie...*, s. 710.

dřevěných destičkách. Některé stránky jsou vytrženy, avšak na svém místě v knize vloženy. Kniha měří na výšku 15,6 centimetrů, na šířku 9,3 centimetrů a šířka ořízky je 9,7 centimetrů.

Kniha se dostala do Muzea Náchodsko z Hronovského muzea a její signatura je B 32. V knihopisu kniha zaznamenána není.

Kniha byla vydána pouze jednou a podle katalogu Databáze Národní knihovny je známo dvacet exemplářů, z čehož jich je šestnáct v České republice a ostatní na Slovensku či v Maďarsku. Lze tedy usuzovat, že kniha nebyla příliš známá a na dnešním území Královéhradeckého kraje nepříliš rozšířená, protože je jako jediná z této oblasti uvedena v databázi Národní knihovny.

11.8.2 Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce

Nezkrácený název knihy je „*We Gménu Páně! Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým a Epistolickým, k Rannj y Nesspornj Nábožnosti Duchownj zaopatřená: w njžto Každý zpořádaný Text, po dwogj kratičké Předmluwě na tři Částky rozdělený, we wssj vpřjmné Sprostnosti se wyswětluge, a k tomu Spasytedlné Navčenj, Horliwé Naprawenj, a Pronikawé Potěssenj, wssudy napořád se připoguge: k Sláwě neyswatěgssjho Gména Božjho, a Dussj po Słowu geho srdečně taužjých, prospěssnému Wzdělánj, sepsaná skrze Danyele Sartoryus, někdy při Cýrkwi Ewangelické BanskoBistrycké Nácy Słowanské Słowa Božjho Kazatele.*“

Tato kniha Daniele Sartoria byla vydána v Bratislavě (tehdejší Presspurk) u Františka Augustýna Patzkeho roku 1779.

Kniha je tištěna gotikou. Titulní list prvního dílu je potištěn červeně a černě. Nad impresem druhého dílu je umístěna dvojlinka a nad ní mědiryt zobrazující Krista a učedníky v krajině, nad vrocením krátká linka. V textu se objevují rokokové linky a dvojlinky, signatury, na konci stránek kustody, ve vrchní části živá záhlaví, která jsou oddělená od sazby linkou, dále se v knize nacházejí ozdůbky a číslování je arabské v horních vnějších rozích. Plné iniciálky se objevují v prázdném prostoru ve výši druhého a čtvrtého řádku. Na straně 699 je koncová viněta první části. Na ní je vyobrazen štít na římse, na kterém je věnec a po stranách amureti. Na titulní straně II. dílu se znovu objevuje mědiryt, na kterém je vyobrazen Kristův chrám na skále s pozadím města Prešpurk. V knize chybí poslední dvě strany rejstříku II. dílu.¹³² Na

¹³² JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě.*

nepotištěných předních i zadních stranách je tuží napsáno několik jmen a jejich data úmrtí. Všechna zaznamenaná data úmrtí jsou kolem poloviny 19. století. Nejčastěji se zde objevuje příjmení Janata. Díky tomuto zápisu víme, že kniha byla stále čtena a používána téměř sto let po jejím vydání. Kniha je polokožená na dřevěných destičkách. Šířka ořízky je 7,7 centimetrů, výška knihy je 21 centimetrů a šířka 12,5 centimetrů.

Kniha je v Muzeu Náchodska označena pod signaturou Mz 2171. Dříve tuto knihu vlastnilo muzeum v Červeném Kostelci.

Toto dílo vyšlo třikrát, a to dvakrát roku 1779 v Bratislavě či v Bratislavě a Košicích, vždy ale u jiného nakladatele. Poprvé však vyšla v roce 1746 na neznámém místě od neznámého nakladatele.¹³³ Od tiskaře Františka Augustina Patzkeho je v databázi Národní knihovny zaevidováno třicet šest svazků, z čehož třicet v České republice a šest na Slovensku. Kniha tedy byla rozšířena nejen v Českém království, ale i v uherském. V knihopisu je uvedena pod číslem 15.226.¹³⁴

11.9 Elsner, Jan Theofil: Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křest'anského Včenj, ...

Celý název knihy zní „*Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křest'anského Včenj, s kratičkým Wyswětlenjm k Wzdělánj Mládeže Cýrkwj Božjch českých Bratrských w Berlině y na Slezku se nachazegjých wytisštěný.*“ Na titulní straně je ještě nápis „*Druhé wydánj. W Háli Magdeburské, Léta Páně 1765.*“

Na prázdných stranách ve předu i vzadu jsou ručně psaná tuhou a tuží německá jména, která jsou špatně čitelná, a to především kvůli nečitelnému rukopisu. Objevují se tu i dva zapsané letopočty, a to 1841 a 1848, z čehož lze usoudit, že kniha byla využívána i v polovině 19. století. Na rubu titulního listu se nachází vytištěné tři citáty z bible, na šesté straně se objevuje text *Psáno w Berlině na Fáře české, dne 4. března, Léta Páně 1748.* Na straně 7 začíná *Katechysmus aneb první počátky křest'anského Učení*, na straně 18 *Sprostičké a krátké vysvětlení předcházejících Otázek Katechysmowých.* Od strany 89 je část *Rozličné*

¹³³ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR.* Pod heslem *Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce* [online] (dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 5.4.2023].
HORÁK, František – WIZDÁLKOVÁ, Bedřiška – TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 8.* Praha 1963, s. 12 (dostupné z <https://ndk.cz/view/uuid:c6c5cd40-9fd1-11e3-a744-005056827e52?page=uuid:69e30270-bf0a-11e3-85ae-001018b5eb5c>) [citováno k 18.4.2023].

vzdělavatedlné, probuditedlné a potěšitedlné veršičky z Pisem Nového Zákona vytažené, a k užitku Mládeže Křesťanské jem postavené. Na straně 99 začíná část jménem *Některé Písničky Křesťanské a vzdělavatedlné k užívání ve Škole přidané* a na straně 113 je část s názvem *Krátký výtah z celé Hystorye Pisem Svatých*. V knize chybí několik stránek, konkrétně strany 3, 4, 11-16, 21-22 a 71-72. V knihopisu je kniha zapsána pod číslem 2243 a je zde uveden pouze jeden exemplář, a to právě z náchodské sbírky.¹³⁵

Knih je tištěna gotikou a text není umístěn do sloupců na rozdíl od mnoha jiných knih zmíněných v této práci, arabské stránkování je umístěno ve vnějších horních rozích a nad impresem je linka z ornamentů. V textu jsou užity dvojlínky, ornamentální linky, signatury, ve spodních částech stránkové kustody a poznámky pod čarou, nahoře uprostřed stran jsou tři malé ozdobné obrazce, dále se v knize objevují šestcípé hvězdičky a plné iniciálky ve volném prostoru ve výši 2, 3 a 4. řádku, konturové rokokové viněty a vlysy z korunek a ornamentů.¹³⁶ Vazba je polokožená na dřevěných destičkách, horní a dolní část hřbetu chybí. Kniha měří na výšku 13,5 centimetrů, na šířku 8,5 centimetrů a šířka ořízky je 1,3 centimetrů.

Knihu dříve vlastnilo Hronovské muzeum a dnes je v Muzeu Náchodska označena pod signaturou B 171. Kniha byla vydána do roku 1800 celkem šestkrát, z čehož dvakrát před vydáním tolerančního patentu, a to v roce 1748 v Berlíně a 1765 v Halle. Po roce 1781 byla vydána třikrát v Brně a jednou v Praze. Z vydání z roku 1765 jsou v databázi Národní knihovny zaznamenány pouze čtyři svazky, v knihopisu pouze jeden. Lze tedy říci, že exemplář tohoto vydání vyskytující se na Náchodsku je poměrně vzácný.¹³⁷

11.10 Krátké shrnutí popisu evangelických knih na Náchodsku

V této části práce byly knihy popsány jednak v kontextu dnešního rozšíření jak v České republice, tak i za jejími hranicemi, a také z hlediska jejich obsahu, současné podoby a stavu, v čemž přináší i nové poznatky, a to především v místech, kde bylo něco připsáno, vevázáno nebo namalováno, neboť o těchto částech byla v Muzeu Náchodska zmínka buď jen letmá nebo žádná.

¹³⁵ F. HORÁK – B. WIŽDÁLKOVÁ, – Z. V. TOBOLKA, *Knihopis...*, část 3, s.136.

¹³⁶ JARÝ, Vladimír. *Soupis starých tisků Regionálního muzea v Náchodě*.

¹³⁷ Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. Pod heslem *Mléko čisté Prawdy Boží* [online] (dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/F/>) [citováno k 5.4.2023].

Knihy, i přes to že nebyly restaurovány, jsou většinou v dobrém stavu a jsou stále dobře čitelné. To však nemusí znamenat jen šetrné zacházení s knihou, ale může to být i znakem toho, že nebyly příliš používány, čemuž napovídá i fakt, že knihy neobsahují žádná podtrhávání či zakroužkování textu. V knihách často chybí několik stránek, což naopak může značit špatné zacházení. Dále za zmínku jistě stojí, že knihy nejsou příliš zdobené, avšak nelze říci, že by působily stroze. Obrázky jsou vždy černobílé. Exempláře nacházející se v Muzeu Náchodska jsou umístěny v depozitáři Muzea Náchodska.

13 Závěr

Tato práce upozorňuje na historické evangelické knihy ve sbírkách Muzea Náchodska jako na artefakt silné výpovědní hodnoty. Může tak pomoci jako základní stavební stupeň poznávání a porovnávání evangelické literatury v dalších regionech, jakkoliv odlišných z pohledu historického vývoje. Sbíрка těchto knih uchovávaná v Muzeu Náchodska je představena nikoliv jakou soubor individualit, nýbrž kontextuálně v těsném sepjetí s regionem a význam této sbírky stoupá právě díky této specifické konfesionální minulosti oblasti. S pomocí databáze Národní knihovny byly exempláře porovnány s ostatními výtisky a dle toho určena jejich vzácnost. Náchodská sbírka evangelických knih obsahuje především kancionály a Svatá písma, z čehož lze usuzovat, že tyto dva duchovní literární žánry byly mezi tajnými nekatolíky na Náchodsku oblíbené nejvíce. Díky dochovaným svazkům i seznamům knih, zabavených páterem Koniášem, víme, že u evangelíků na nedalekém Opočenském panství byly velmi rozšířeny knihy Kašpara Neumanna, Jiřího Trnavského, Václava Kleycha, Jana Liberdy a Karla Motěšického.¹³⁸ Není tedy překvapením, že i na Náchodsku se objevuje dílo Jana Liberdy *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Mil'ostj obdařenau w Duchu obweselugjcý* či kniha od Kašpara Motěšického *Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozděluj a wyswětłuj*. Naopak může být překvapivé, že se ve sbírce knih Muzea Náchodska neobjevuje žádná kniha od Václava Kleycha, Jiřího Trnavského či Kašpara Neumana. To, že se jejich či jiné protestantské knihy na Náchodsku dříve vyskytovaly či dokonce stále ještě vyskytují, však nelze zcela vyloučit.

Z grafického hlediska můžeme uvést, že texty v češtině byly psány gotikou, všechna latinská slova antikvou a v textech byly hojně používány kustody. Číslování převládá arabské, vyskytuje se však i římské. Často, a to především u kancionálů a biblí, byl text řazen do dvou sloupců. Hojně se také v knihách vyskytuje živé záhlaví. Z knihařského hlediska zasluhuje pozornost jejich střídání, avšak vkusná výzdoba, vazba je většinou polokožená a ornamenty jsou na ni vytlačené jen výjimečně.

Původní majitelé knih ze sbírky Muzea Náchodska jsou sice neznámí, víme však, že většinu knih dříve vlastnila muzea v Hronově a Červeném Kostelci. Je třeba si povšimnout skutečnosti, že knihy náležely původně muzeím v Hronově a Červeném Kostelci, což může odrážet jejich původní rozšíření mimo ústředí regionu. To samé vyplývá i z učiněného

¹³⁸ P. ŠORM, *Četba...*, s. 263-267.

průzkumu provedeného v této práci ze Soudpisu poddaných podle víry z roku 1651, který však nemusí odpovídat tehdejší realitě, protože, jak již bylo zmíněno, mnoho nekatolíků bylo tajných, a to především ve městech. Avšak i přes tento poznatek nelze vyloučit možnost, že původní majitel v 17. a 18. století žil v Náchodě, a teprve v pozdější době se kniha s novými majiteli dostala mimo centrum regionu. Dokonce není vyloučeno, že některé knihy se původně na Náchodsku původně nevyskytovaly a dostaly se do této lokality až po roce 1800. Pojítka s bývalými vlastníky knih se ztrácí i proto, že se v knihách objevují osobní příписy jen sporadicky a poznámky vůbec.

Sbírka je jedinečným svědkem důležité etapy konfesijní konfrontace v minulosti regionu. Její jednotlivé exempláře jsou s to pomoci vyprávět a ilustrovat tento silný příběh a zasluhují náležité restaurování, zpřístupnění a prezentaci veřejnosti.

15 Seznam evangelických knih do roku 1800 ve sbírce Muzea Náchodska

B 32 Motěšický, Kašpar: *Křesťanska Domownj Postylla wniž se wssecky Ewangelia a Episstoly přes cely Rok spolu s Passigi podle Sepsanj čtyř Ewangelistů summowně rozděluj a wyswětluj...*, Žitava 1682

B 516 Liberda, Jan: *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý, a Gednotu Syonskau Mil'ostj obdařenau w Duchu obweseľugjcý*, Lubno 1732

Mz 2231 Elsner, Jan Theofil: *Kancyonal, to gest, Kniha Žalmů y Pjsnj duchownjch: od rozličných Mužů Božjch Bratrj Českých y giných k Wzdělánj, Probuzenj a Potěssenj Cýrkwe Krystowé w Bázni Božj složených, sebranych a wydanych ; nynj pak pro Nedostatek potřebných Exemplárů we Gménu Páně w nowě zase wytisštěných, a podlé Prawidla samého čistého y celého Slowa Božjho upřjmně spořádaných*, Berlín 1753

B 171 Elsner, Jan Theofil: *Mléko čisté Prawdy Božj, to gest Katechysmus aneb Neyprwněgssj Počátky Křesťanského Včenj...*, Halle nad Sálou 1765

Mz 2167 Luther, Martin – Elsner, Jan Theofil: *Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona...* (Bible halská, třetí vydání), Halle na Sálou 1766

Mz 2171 Sartoryus, Daniel: *Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým a Episstolickým...*, Bratislava 1779

B 1690 *Nowý Zákon Pána a Spasytele nassého Gežjsse Krysta ku kterému Žal'tář a Gezus Syrach přidané sau, Opět s welikau pilnostj přehljdnutý a w nowě wydany*. Halle nad Sálou 1782

MZ 2113, Mz 2614, B 158 *Cithara sanctorum, Zgew. 5, 8. aneb Žalmy a Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Ewangelická... vžjwati může*, Praha 1784

B 785 a, B 785 b *Biblia sacra, To gest Biblj Swatá, a neb wssecka Swatá Pjsma, Starého y Nowého Zákona... (Bible Prešpurská, první vydání)* Bratislava 1786

17 Obrázková příloha

obrázek č. 1

kříž s paprsky na přední části vazby bible hallské, Mz 2167

obrázek č. 2

ozdůbka z knihy *Mléko čisté Prawdy Božj...*, B 171

Píseň a Dventorij
 o příhodě panie, k poslednímu soudu
 Gato: Enasú gmezje w tomo swiatie.
A y z enich Gverdi zne:
 be zlas, kdoz draudri ne
 the procsiti: Lampu popr:
 a wici drazas, kdoz use han
 by ugiti: Kdiz pan opul:
 droisi prigde, swim Radost:
 w tiege Dat: kdoz blazni:
 wau parnau bude, ten:
 Wrie zústane stati:

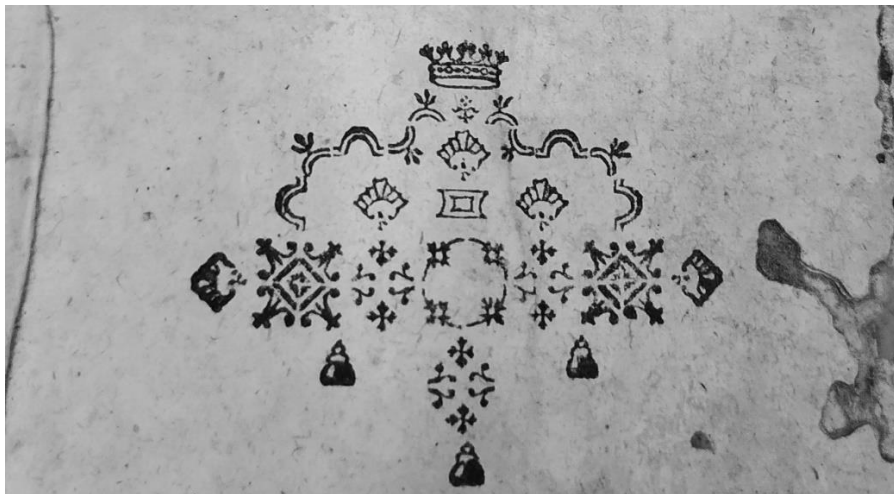
obrázek č. 3

vevázaný text písně do knihy *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý...*, B 516

Eu kdoz Gest Radost bez:
 Smutku bezowneho Trúhleni:
 Ziadngg Ean prigti nem:
 use diez sami wíwoleni:
Pastawy Kryste Jezysy:
 Krobet wprizkny Wolame.
 Kaizis dras Ksobie pgg:
 Drautij al sebau:
 Radost mamc:
 Amen

obrázek č. 4

konec poslední písně vevázané do knihy *Harffa nowá na Hoře Syon zněgjcý...*, B 516

obrázek č. 5

ozdůbka z knihy *Kancyonal, to gest, Kniha Žalmů y Pjsnj duchovních...*, Mz 2231

19 Elektronické zdroje

Národní knihovna České republiky. *Katalogy a databáze NK ČR*. [online] (dostupné z <https://aleph.nkp.cz/F>).

Österreichische Nationalbibliothek. *ÖNB Digital* [online] (dostupné z: <https://www.onb.ac.at/>).

20 Seznam použitých pramenů a literatury

20.1 Pramen

MATUŠÍKOVÁ, Lenka – KUKÁNOVÁ, Zlataše – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Hradecko-Bydžovsko — Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Praha 2017.

20.2 literatura

1. Tomáš Václav BÍLEK, *Reformace katolická, neboli, Obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*. V Praze a Brně 1892.
2. Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990.
3. Ondřej FELCMAN – Dagmara ADAMSKA, *Území východních Čech od středověku po raný novověk: kapitoly k územně správním dějinám regionu*. Praha 2011.
4. Jan FIALA, *Temno, doba Koniášova*. Praha 2001.
5. Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1620-1740*. Náchod 1994.
6. Pierre CHAUNU, *Dobrodružství reformace: svět Jana Kalvína*. Olomouc 2001.
7. František HORÁK, – Bedřiška WIŽĎÁLKOVÁ – Zdeněk Václav TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 3*. Praha 1946.
8. František HORÁK – Bedřiška WIŽĎÁLKOVÁ – Zdeněk Václav TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 5*. Praha 1950.
9. František HORÁK – Bedřiška WIŽĎÁLKOVÁ – Zdeněk Václav TOBOLKA, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2, část 8*. Praha 1963.

10. Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha 1911.
11. Vladimír KOVAŘÍK, *Literární toulky po Čechách*. Praha 1984.
12. Jan MALURA, *Modlitby Kašpara Motěšického*. Listy Filologické 2003, roč. 126, č. 2, s. 53–66.
13. Květa MEJDŘICKÁ, *Čechy a francouzská revoluce*. Praha 1959.
14. Ján MIŠOVIČ, *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Praha 2001.
15. Augustin Alois NEUMANN, *Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké*. Hradec Králové 1931.
16. Václav OSVALD – Jiřina ŠIKLOVÁ, *Z Domova i Ze Světa*. Sociologický Časopis 1967, roč. 3, č. 3, s. 371–76.
17. PIŠNA, Jan, *Česká bible. Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí*. Historie – Otázky – Problémy. FF UK Praha 2013, roč. 2, č. 5.
18. Jan POŠ – ŠIMKOVÁ, Anežka, (ed.), *Růžová zahrádka: rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století: sbírka Jana Poše*. Řevnice 2009.
19. Rudolf ŘÍČAN, *Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře k rozplášenému, hynoucímu stádu*. Listy Filologické 1964, roč. 87, č. 1, s. 103–119.
20. Petr ŠORM, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*. Český Lid 2007, roč. 94, č. 3, s. 257–82.
21. Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Pozváni do Slezska: vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*. Praha 2001.
22. Dušan TOMÁŠEK, *Cenzurované knihy*. Česká Literatura 1993, roč. 41, č. 6, s. 703–16.
23. Oldřich VAŇURA, *Obnova, vývoj a činnost římskokatolické správy v bývalém Hradeckém kraji v období rekatolizace a baroka v letech 1621-1740*. Rigorózní práce. Hradec Králové 2008. Univerzita Hradec Králové, pedagogická fakulta, katedra kulturních a náboženských studií. Vedoucí práce Vladimír Wolf.
24. Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*. Hradec Králové 1969.
25. Petr VOIT, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha 2006.
26. Václav ZEMAN, *Typologie saských náboženských vlivů a jejich projevů u evangelických obyvatel severočeského příhraničí v 19. století*. Český Lid 2012, roč. 99, č. 4, s. 427–44.